

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Историјски часопис

Historical Review

Location: Serbia

Author(s): Dragić M. Živojinović, Ivana Komatina, Vladeta Petrović, Neven Isailović, Miloš Ivanović, Gordana Garić Petrović, Biljana Stojić, Jelena Ilić Mandić, Uroš Tatić, Milan Kutlešić, Jovana Šaljić, Vasilije Dragosavljević, Marija Vasiljević, Bojana Miljković Katić

Title: Прикази

Reviews

Issue: 63/2014

Citation style: Dragić M. Živojinović, Ivana Komatina, Vladeta Petrović, Neven Isailović, Miloš Ivanović, Gordana Garić Petrović, Biljana Stojić, Jelena Ilić Mandić, Uroš Tatić, Milan Kutlešić, Jovana Šaljić, Vasilije Dragosavljević, Marija Vasiljević, Bojana Miljković Katić. "Прикази". Историјски часопис 63:117-161.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=83611>

ПРИКАЗИ

The World of the Slavs. Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD), Историјски институт, Монографије, бр. 64, Београд 2013, 467 стр.

Књига под насловом *Свет Словена. Студије о Источним, Западним и Јужним Словенима: градови, утврђења, села и археолошки налази (VII–XI век)* бави се питањима из историје Словена на територији Европе у раздобљу раног средњег века. Дело је плод заједничог рада групе аутора, на челу са прерано преминулим др Тибором Живковићем и написана је на енглеском језику, због чега ће потенцијална читалачка публика бити знатно већа.

Дело почиње *Уводом* (стр. 9–12) у коме се сажето излажу садржај и циљеви студије, потом следи *Листа скраћених наслова* важнијих периодичних публикација и едиција (стр. 13). Сходно броју аутора и књига је подељена у шест целина, и свака од њих посвећена је одређеном значајном питању из историје, историје уметности, архитектуре, религије и културе ране словенске цивилизације. Иако су засебне целине, оне се заправо допуњују и кроз мозаични приказ нових сазнања о словенским скупинама омогућавају нам да склопимо јаснију слику о Словенима од времена њихове сеобе из прапостојбине преко њихових значајних освајачких подухвата на тлу Европе, где су подривањем моћи тадашњих великих држава обезбедили себи место на тлу истих, до тога да њихов рушилачки нагон у суштини није угрозио ништа сем политичке организације, те су нам тековине старијих цивилизација управо на тај начин и очуване.

У првој целини (стр. 15–35) под називом, *The Urban Landscape of Early Medieval Slavic Principalities in the Territories of the Former Praefectura Illyricum and in the Province of Dalmatia (ca. 610–950)*, тј. *Урбани пејзаж раносредњовековних словенских кнежевина на територији некадашње префектуре Илирик и у провинцији Далмацији* (о. 610–950), чији је аутор Тибор Живковић, истражује се развој утврђења у јужнословенским

Прикази

кнежевинама, превасходно се ослањајући на чувени спис *De administrando imperio*. Аутор поставља и значајно питање шта се подразумева под урбаним центром, и закључује да Словени, пре свега Срби и Хрвати, нису утицали на промену урбаног пејзажа који су затекли доласком на Балкан, него су пак користили позноримске и рановизантијске тековине и њихови градови настајали су на раније утврђеним местима. Јужнословенске кнежевине састојале су се од неколико жупа, које су обично биле формиране у плодном речном подручју, и свака је имала један утврђени, главни град. Њихове цркве пак грађене су ван градских центара, у периоду између средине IX и средине X века, а уколико и постоји траг да су се налазиле у густо насељеним подручјима, он најпре сведочи о постепеном процесу христијанизације тих простора.

Целина *The Architecture of Cathedral Churches on the Eastern Adriatic Coast at the Time of the First Principalities of South Slavs (9th–11th Centuries)*, тј. *Архитектура катедралних цркава на источнојадранској обали у време првих кнежевина Јужних Словена (IX–XI век)*, аутора Дејана Црнчевића (стр. 37–136), посвећена је архитектури најзначајних катедралних цркава на источнојадранској обали, почевши од северне обале Далмације и градова Сплита, Задра, Нина, катедрала на острвима Крк, Раб, Црес, преко Дубровника, као још једног важног епископског седишта, па све до јужнодалматинске обале, до Бара. Бавећи се пре свега архитектуром раносредњовековних катедралних цркава, прочитајући њихову историју настанка, градитељске промене на грађевинама које су најчешће биле последица политичких збивања тог периода, Дејан Црнчевић додатно расветљава повезаност словенских сакралних објеката са катедралним црквама касноантичке или рановизантијске епохе, чиме се на још један начин потврђује континуитет у црквеној организацији на простору источнојадранске обале. Грађевине су изнова грађене, или преобликоване, искључиво уколико су биле условљене духовном потребом словенског и староседелачког становништва. Аутор посебно посматра и однос штовања локалних светитељских култова и оних који су доспели са Истока и Запада и јасно указује на повезаност политичке климе и грађења и пребликовања цркава у част једних или других.

Дејан Булић посветио је свој рад *The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities and Their Re-occupation*, тј. *Утврђења касноантичког и рановизантијског периода на каснијој територији јужнословенских кнежевина и њихова реокупација* (стр. 137–235) испитивању везе, односно континуитета између касноантичких и рановизантијских утврђења, са

оним која су изграђивали Словени. Истраживани су локалитети на подручју данашње Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе, Македоније и Србије, које аутор добрим делом поименично наводи и општи закључак је да се локалитети у Приморју користе махом без прекида без обзира на политичке околности, док се то не може рећи за оне који су се налазили на неприступачним местима у унутрашњости Балкана. Утврђења која су била важна стратешка упоришта поново су коришћена најчешће уколико су то захтевала ратна дешавања. Аутор рада је у закључку понудио и статистичку анализу коришћења утврда насталих у римској и рановизантијској епоси током средњег века, свестан да услед недостатка прецизних података о свим локалитетима, потпуна и права слика изостаје, у нади да ће је даља истраживања разоткрити и употпунити.

Владета Петровић у свом раду *Terrestrial Communications in the Late Antiquity and the Early Middle Ages in the Western Part of the Balkan Peninsula* односно *Копнени путни правци у позној антици и раном средњем веку у западном делу Балканског полуострва* (стр. 235–287), представља мрежу путева у западном делу Балкана каква је постојала у римско време на основу позноримских итинера и географских списа (*Itinerarium Antonini, Itinerarium Burdigalense, Tabula Peutingeriana, Cosmographia* Анонима из Равене...), укључујући значајне комуникације попут *Via Militaris* и *Via Egnatia*, али и оне споредне које су се простирале између ових и Јадранске обале или Панонске низије. Разгранатни путни систем олакшао је и варварско продирање у унутрашњост полуострва након чега је коришћење главних путних правца смањено, премда је њихово одржавање у извесној мери настављено. Током средњег века њихова употреба оживљавала је постепено и повремено када би то допустиле политичке околности.

Ирена Цвијановић посветила је пажњу насељима на просторима Источних и Западних Словена у раном средњем веку у раду *The Typology of Early Medieval Settlements in Bohemia, Poland and Russia* тј. *Типологија раносредњовековних насеља у Чешкој, Пољској и Русији* (стр. 289–344). Ауторка најпре приказује типове стамбених објеката (брвнаре, земунце, сојенице, кућице од непечене цигле) који се јављају на просторима Централне и Источне Европе на основу археолошких налаза и података историјских извора, а затим и реконструкцију самих насеобина (села, градишта, градови), наводећи већи број истих. Добијени резултати сведоче да је на простору Западних Словена доминирала археолошка култура прашког типа, а на подручју руских земаља више различитих култура као што су источнословенска, прашко-корчаска, пенковска итд.

Прикази

The Typology of Slavic Settlements in Central Europe in the Middle Ages According to Latin Sources (8th–12th Centuries), односно *Типологија словенских насеља у Централној Европи током средњег века према латинским изворима (VIII–XII век)* наслов је целине чија је ауторка Бојана Радовановић (стр. 345–368) и бави се анализом појмова који се најчешће користе за означавање насеобина на простору Централне Европе у латинским изворима раног средњег века, као што су *civitas, urbs, metropolis, castrum, oppidum, castellum* и *villa*. У питању су извори који су настајали на простору Немачке, Пољске и Чешке, а односе се на простор од данашње Чешке и Словачке на југу до Балтичког мора на северу. Врло брижљиво и посвећено ауторка настоји да у сваком од извора идентификује одређено насеље уз термин који га прати и покушава да објасни због чега је баш он употребљен. На крају ауторка закључује да су црквене прилике и развој трговине додатно поспешиле развитак градских насеља.

На крају књиге налази се *Листа референци* (стр. 369–412), заједнички списак коришћених извора и литературе, а њој следи *Листа илустрација* (стр. 413–419) које су пратиле радове Дејана Црнчевића, Дејана Булића и Владете Петровића. Након *Резимеа* на српском језику (стр. 421–427) налази се врло детаљан и користан *Општи индекс* (стр. 429–467).

Књига *Свет Словена. Студије о Источним, Западним и Јужним Словенима: градови, утврђења, села и археолошки налази (VII–XI век)* представља корисно штиво које ће засигурно у многоструко обогатити познавање иначе у научном свету помало занемареног словенског света раног средњег века. Група аутора је марљивим и пре свега методолошки исправним истраживањима пружила јаснију и потпунију слику о Словенима, те ће књига пред нама бити несумњиво и неизоставни део сваког даљег истраживања словенског раног средњег века.

Ивана Коматина

**Dimiter Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204–1330*,
Cambridge University Press, Cambridge 2007, xx + 459 стр.**

Димитар Ангелов, професор Византијске историје на Универзитету у Бирмингему, припадник је треће генерације породице истакнутих

медиевиста-византолога из Бугарске. Докторирао је на Харварду (2002) и радио на Универзитету Западног Мичигена у Каламазуу (2002–2005), а од 2006. године живи у Великој Британији и запослен је у Центру за византијске, османске и модерне грчке студије. Поље истраживања му је интелектуална, политичка и институционална историја Византијског царства од XIII до XV века. Приредио је колективно издање *Church and Society in Late Byzantium* (Kalamazoo 2009), у коме је написао поглавље „Константинова даровница и Црква у позној Византији“.

Дело пред нама бави се феноменом царске идеологије и политичком мисли у позној Византији. Као почетна тачка, сасвим природно, одабрана је велика историјска вододелница – 1204. и пад Цариграда у руке крсташа, док је за крај проучаваног периода апроксимативно узета 1330. година. На тај начин је „... изабрани временски исечак довољно дугачак да омогући поређење и међусобно противстављање два дистинктна раздобља византијске рестаурације после 1204: Никејске државе у егзилу и царства првих Палеолога“ (стр. 7). Поред тога, иако 1330. није камен-међаш у периодизацији ромејске историје, значајне промене у политичком и интелектуалном животу позног царства (дуга владавина Андроника II окончала се 1328, а са њом и грађански рат (1321–1328) између деде и унука који је фатално ослабио државу; Никеја пада у руке Османлија 1331; под Андроником III дворско песништво и реторска уметност нагло сахну; услед драматичног финансијског и политичког слабљења централне власти у другој половини столећа, цар губи монопол на покровитељство над ученим људима), које су наступиле у блиском временском интервалу пре и после те године, оправдавају њен избор као завршне тачке.

На почетку књиге налазе се садржај (стр. v–vi), списак илустрација и табела (стр. vii–viii), предговор (стр. ix–x), напомена о транслитерацији грчких појмова (стр. xi), списак скраћеница (стр. xii–xvii) и историјско-географске карте византијског света око 1214, око 1265. и око 1330. године (стр. xviii–xx). Затим следи увод (стр. 1–25), у коме аутор износи своје методолошко *вјерују* и објашњава дихотомију царске идеологије наспрам политичке мисли. Истраживачка метода је дефинисана као литерарна (узимају се у обзир превасходно писани извори, уз спорадично коришћене ликовних представа царева на новцу и фрескама, са циљем да се политичка мисао артикулише вокабуларом самих Ромеја) и историјска (свеобухватно разумевање политичких идеја могуће је само ако се оне поставе у одговарајући политички контекст, због чега је разматрање специфичних проблема у сваком поглављу пропраћено

Прикази

релевантним подацима из политичке историје). Правећи осврт на делатност претходних истраживача (Никос Икономидис, Елен Арвелер, Иван Дујчев, Ханс-Георг Бек, Џон Мајендорф, Ихор Шевченко, Алкмини Ставриду-Зафрака, итд.), Ангелов истиче да његова студија има шири приступ јер се фокусира не само на званичну идеологију, већ и на пространије и богатије поље политичких идеја о владавини из пера световних и црквених писаца. У настојању да дефинише појмове аутор расправља (стр. 8–15) колико је оправдано говорити о „политичкој мисли“ у Византији, те напоследку, овај феномен описује као „скуп дивергентних, понекад и међусобно сукобљених, схватања о царској власти и функционисању империјалне управе“. Када је реч о изворима (стр. 15–25) на којима почива истраживање, издвајају се три основне врсте: царска пропаганда и реторика (у шта спадају аренге империјалних повеља и царски панегирици), теоретски текстови неофицијелног карактера (принчевска огледала, дидактички текстови о дужностима поданика, трактати о царској владавини, критике царева у радовима историчара и других мислилаца) и политички списи црквених лица.

Главно излагање подељено је на три целине. Први део, „Званична идеологија“ (стр. 27–180), бави се идејама пропагандиста и панегиричара; други, „Световни мислиоци“ (стр. 181–347), фокусира се на политичке теорије о владавини ван официјелног контекста; а трећи, „Црквена лица“ (стр. 349–416), проучава конституционална схватања припадника Византијске цркве.

Прва целина састоји се из пет глава, где је прва: „Анализа царске пропаганде“ (стр. 29–77), која говори о позновизантијској империјалној пропаганди у текстовима – панегирицима и аренгама (стр. 29–51), старим узорима и савременим читањима и тумачењима византијског дворског беседништва (стр. 51–64), као и писцима и њиховим делима (стр. 64–77). У наредном, другом поглављу: „Империјална идеја: трајање и промене представе о цару“ (стр. 78–115), најпре сусрећемо базичну византијску идеју о цару (стр. 79–93), а затим и варијације у царској слици (стр. 93–115), било да су настале као плод ауторских преференци (стр. 93–98), било променама у империјалној идеологији (стр. 98–115). Трећа глава зове се „Реторске теорије о наслеђивању“ (стр. 116–133) и у њој се говори о феномену цара и узурпатора – обрасцу наслеђивања и побуне (стр. 116–123), о идеји династичког континуитета (стр. 123–125) и о схватању слободног приступа царском звању (стр. 125–133), радило се ту о добијању царског венца као „награде за врлину“ (стр. 126–127), харизматској (стр. 127–131) или изборној владавини (стр. 131–133). Четврто поглавље: „Идеологија

царске власти“ (стр. 134–160), излаже у главним цртама оно што су о империјалној владавини имали да кажу панегиричари (стр. 134–145) и аренге царских докумената (стр. 145–155), а у додатку се прилаже издање и превод на енглески двеју аренги из пера Нићифора Григоре, сачуваних у Cod. Vat. gr. 1086 (стр. 155–160). Последња, пета глава првог одељка: „Позновизантијски царски панегиричари као лобисти“ (стр. 161–180), бави се панегириком као средством самопромоције говорника, када панегиричар свој наступ и показану ерудицију нескривено користи за унапређење каријере и друштвеног пложаја (стр. 161–166), и панегириком као формом јавног саветовања, када говорник у адхортативном облику сугерише цару начин решавања појединих јавних питања (стр. 166–180).

Други део књиге чини још пет глава, а прво у новом низу је шесто поглавље: „Традиција и иновација у теоретским текстовима“ (стр. 183–203), које се бави жанром владарских огледала од Исократа и хеленистичких узора до Томе Магистра на почетку XIV столећа (стр. 184–191), заједничким начелима те књижевне врсте (стр. 191–197) и потрагом за другачијим теоретским дискурсом, израженим у састављању поучних списа о дужностима поданика и не-дидактичких политичких трактата о природи царевања (стр. 197–203). Седма глава: „Теодор II Ласкарис као политички мислилац“ (стр. 204–252), у којој се прво говори о царевом животу и књижевном опусу (стр. 207–215), да би му се, потом, посветила пажња као противплемићком идеологу (стр. 215–234) који осуђује улогу сродства и порекла као главне друштвене снаге и истиче пријатељство као најважнију везу између суверена и његових поданика (стр. 215–226); који разликује између праве аристократије (природне), засноване на врлини и разуму, и конвенционалне (неприродне), проистекле из родбинских веза (стр. 226–228); који племенитост душе, у складу са хришћанским учењем, супротставља племству крви (стр. 229–234). Осмо поглавље: „Критике Палеолога: фискална одговорност и изборна владавина“ (стр. 253–285), бави се критичким погледима византијских интелектуалаца на царску личност и политику, по узору на Јована Зонару и Никиту Хонијата, који су оживели старе римске конституционалне теорије о јавној одговорности цара и власти сената; такви критичари владара из династије Палеолога били су Георгије Пахимер и Георгије Пелагонијски – насупрот неодговорним василевсима истицали су идеалан лик Јована III Дуке Ватаца, доприносећи тако стварању легенде о цару Јовану Милостивом. У деветој глави: „Контроверзе о царској пореској политици“ (стр. 286–309), разматрају се позновизантијски порези, који се, услед смањења државне територије и броја пореских обвезника после

Прикази

1204, нужно увећавају новим наметима (стр. 287–292); таква политика довела је до две оштре размене супротстављених мишљења о опорезивању (стр. 292–309), прва полемика водила се средином XIII столећа између Теодора II Ласкариса и његовог некадашњег васпитача Нићифора Влемида (стр. 292–296), а друга почетком XIV века између Томе Магистра и Теодора Метохита као представника царске владе (стр. 296–309). Последња у овој целини, десета глава: „Манојло Мосхопул, Платон и владавина као друштвени уговор“ (стр. 310–347), посвећена је јединственом политичком спису византијског књижевног наслеђа с почетка XIV столећа, трактату инспирисаном Платоновом *Државом* који Византију дефинише као заједницу насталу закључивањем друштвеног уговора између њених грађана, док заклетва на верност коју поданици полагају владару представља јемство тог уговора; овде се најпре говори о недовољно познатој личности писца Мосхопула, адресату његовог дела и раздобљу у коме је стварао (стр. 311–321), а затим се прелази на излагање његових идеја о владавини по заклетви и на основу уговора (стр. 326–347), при чему се разликују општа („политичка заклетва“), коју сви поданици морају да положе (стр. 326–329), и феудална („царска заклетва“), којој подлеже ограничени број људи и која има узајамни карактер, јер подразумева давање материјалне надокнаде за вршење одређене службе (стр. 329–347).

Трећу целину сачињава само једно, једанаесто поглавље: „Цар – поданик Цркве: позновизантијске хијерократске теорије“ (стр. 351–416). У његовом уводном делу (стр. 353–374), најпре се разматра однос Цркве и цара после пада Константинопоља у латинске руке и констатује пораст црквеног ауторитета на штрб традиционалних империјалних права (стр. 353–357), а затим говори о идеологији цара-свештеника и њеним противницима (стр. 357–365), да би се, потом, осврнуло на чиниоце и изворе хијерократске мисли после 1204. године (стр. 366–374). У одељку о радикалним хијерократима и арсенитском расколу (стр. 374–392), главна личност је патријарх Арсеније, а расправља се о његовом односу према Константиновој даровници (стр. 374–392) и политичкој теологији помазања коју су лансирали његови следбеници, по којој је патријарх посредник у изливању Божје милости на цара (стр. 384–392). Одељак о умереним хијерократима (стр. 393–416), бави се патријархом Атанасијем и његовом доктрином о слободи и универзалности Цркве.

У закључку (стр. 417–423), наглашава се да византијска политичка мисао у посматраном периоду представља мешавину континуитета и промена, при чему је најзначајнија новина била приметна дивергенција између званичне идеологије, с једне, и политичких идеја световних и

црквених мислилаца, с друге стране; у сваком случају, „политичка мисао у Византији није изгубила додир са стварношћу после 1204. године, а политички мислиоци нису игнорисали свет око себе – напротив, трудили су се да га идеолошки обликују на иновативан начин“ (стр. 423).

На крају књиге налазе се списак извора и литературе (стр. 424–445), као и регистар појмова и личних и географских имена (стр. 446–453).

Драгић М. Живојиновић

**Матија Властар, *Синтагма*,
са српскословенског превела Т. Суботин-Голубовић,
Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука,
Извори српског права XVIII, Београд 2013, 435 стр.**

Издавање и превођење средњовековних извора представља значајан, али нимало лак задатак. Отуда едиција *Извори српског права* Српске академије наука и уметности са правом заузима важно место када је о овом подухвату реч. Најновије издање у оквиру ове серије је *Синтагма* Матије Властара, византијски зборник црквених и грађанских прописа, чији је српскословенски текст пуне редакције на савремени српски језик превела професорка Татјана Суботин-Голубовић. Треба додати да је поменути кодекс састављен 1335, а да је у српској средини преведен већ 40-их година XIV века, те да представља саставни део онога што се назива *Душановим законодавством*.

Професорка Суботин-Голубовић у свом *Предговору* (стр. VII–XXV) наглашава да је њен превод настао на основу издања српскословенског текста *Синтагме*, које је приредио Стојан Новаковић на основу релативно позног преписа из 1453. године (*Матије Власатара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила*, издао Стојан Новаковић, Београд 1907). С обзиром да не постоји критичко издање овог правног споменика, које би у обзир узело све постојеће преписе, овакав поступак преводиоца био је изнуђен. Доиста кроз читање превода се запажа да је Суботин-Голубовић Новаковићево издање упоређивала са текстом два дечанска преписа. Уједно вреди истаћи да је у *Предговору* побројала и све за сада познате српскословенске рукописе који садржи било пуну, било скраћену редакцију *Синтагме*. Ради прецизнијег превода ауторка се ослањала и на грчко издање *Синтагме* из

Прикази

средине XIX века, које је нажалост такође некритичко (Г. А. Ραλλης, Μ. Πότλης, Ματθαίου τοῦ Βλασταρέως Σύνταγμα κατὰ στοιχείον, Ἐν Ἀθήναις 1859, фототипско издање: Атина 1996). Коришћење грчког изворника додатно је отежавала чињеница што је сачињен на основу цариградске редакције Властаревог зборника, док је на српскословенски била преведена његова охридска варијанта. Зато заједно са ауторком можемо изразити наду да ће овај превод подстаћи даље проучавање *Синтагме*.

Основне принципе којима се руководила током превођења изворног текста Суботин-Голубовић је назначила у *Предговору*. Пре свега напоменула је за које изразе се одлучила при превођењу одређених правних и канонских термина. У истом одељку ауторка је објавила и *Мали латински речник* (стр. XIX–XXII) према рукопису Музеја Српске православне цркве бр. 45, који је чинио саставни део и српскословенског превода *Синтагме*. Међутим како је Суботин-Голубовић преметила, готово ниједна од тих речи није нашла места у основном српскословенском тексту зборника, док је пак у њиму присутан већи број латинских речи које нису преведене. Одлучила се зато да један број њих помене, скренувши пажњу на које специфичне појмове се они односе, те колико је потребно бити пажљив при њиховом превођењу на савремени српски језик.

Сам превод *Синтагме*, уз њене допунске чланке, које иначе Новаковић није објавио, обухвата 412 страница. Почетни део *Синтагме* у ствари представља *Преглед свих састава који обухватају све поводе доношења светих и божанствених правила око кога се потрудио и све заједно сложио последњи међу свештеноиноцима, Матеј* (стр. 1–33), док је сама законска материја изложена у 24 целине, које су уређене по алфаветском реду (стр. 34–396). За разлику од других истраживача Суботин-Голубовић је решила да термин којим су оне означаване – *састав*, преведе са речју слово. Са друге стране одлучила се да задржи термин *градски закон* за грађанске законе у оквиру овог зборника. Попут Новаковића и она је означила из којих је ранијих византијских правних корпуса Властар преузео прописе за своју компилацију. Надаље, преводилац је искористио прилику да скрене пажњу на особене термине српскословенског језика, који су често били неадекватни да би пренели речи грчког оригинала. Отуда је сасвим јасно колико је био тежак задатак да се текст *Синтагме* преведе на савремени српски језик. Истовремено, Суботин Голубовић је настојала да тамо где је потребно очува дух српскословенског језика. Путем напомена које прате превод појаснила је мање познате појмове или читаоце ближе упознала са личностима из црквене историје за које се везује настанак одређених канонских одредби. Ради

лакшег коришћења овог превода *Синтагме* на крају издања се налазе уз именски (стр. 419–423) и географски (стр. 424–425) и регистар правила Васељенских и помесних сабора, те царских новела (стр. 426–435).

Један од најважнијих резултата превода на савремени српски језик *Синтагме* Матије Властара је свакако чињеница да ће овај правни споменик бити сада доступнији већем броју истраживача и да ће се тиме реактуелизовати његово проучавање. Тако би по нашем скромном мишљењу вредело поново отворити питање положаја *Синтагме* у односу на остатак *Душановог законодавства*. Посебно би вредело истражити места на којима се разликују одредбе *Душановог законика* и Властаревог зборника. Од изузетног би било значаја додатно проучити и садржај *Номоканона* Светог Саве наспрам прописа које доноси *Синтагма*. Коначно биће неопходно приредити и издање српскословенске скраћене редакције ове правне компилације. Овим се ни приближно не исцрпљује велики број задатака који стоји пред истраживачима српске редакције Властаревог правног зборника, у чему ће им превод Татјане Суботин-Голубовић бити од велике користи.

Милош Ивановић

**Paola Pinelli, *Tra argento, grano e panni. Pierro Pantella, un operatore italiano nella Ragusa del primo Quattrocento*,
Firenze University Press : Firenze, 2013, I–LVIII, 1–115.**

Паола Пинели, професор Економског факултета Универзитета у Фиренци, показала се у последњих десет година као један од најбољих познавалаца историје економских веза Италије и Балкана у позном средњем и раном новом веку, а посебно градова Тоскане и Дубровника. Радове о трговини и појединим трговцима, послужи, рачуноводству трговачких друштава и почецима дубровачке мануфактуре објављивала је, на више језика, не само у Италији, већ и у Хрватској и Србији, а остварила је сарадњу и са најеминентнијим именима јужнословенске економске медијевистике као што Бариша Крекић, Сима Ћирковић, Десанка Ковачевић-Којић, као и бројним делатницима Завода за повијесне знаности ХАЗУ у Дубровнику.

Књига која је пред нама представља резултат вишегодишњих истраживања, а њеног својерсног претечу налазимо у раду веома

Прикази

сличног имена, објављеном 2009. у *Актура Конференције Италијанског друштва економских историчара* (одржане новембра 2008. на Универзитету Бокони у Милану), као и у недавно објављеном чланку у угледном дубровачком часопису *Анали*, посвећеном Пјеру Пантели и производњи тканина у Дубровнику у првој половини XV века. Иако обимом невелика, монографија Паоле Пинели представља веома важно, садржајно и модерно писано дело, које не доноси само податке о личности Пјера Пантеле и његовој делатности, већ пружа и свеобухватну слику о дубровачкој привреди у позном средњем веку.

Ауторка *Предговора* (IX–X), Нела Лонза из Завода за повијесне знаности ХАЗУ у Дубровнику, истакла је да је Пантела, за кога је чувени Филип де Диверсис рекао да би требало да добије споменик због своје улоге у дубровачком вунарству, тај споменик на крају и добио, али не од Дубровчана, већ кроз књигу Паоле Пинели. Кроз пример поменутог предузетника из Пјаченце, који се у новембру 1415. године преселио у Дубровник у коме се без корпоративних стега могао бавити трговином и производњом, огледају се судбине бројних Италијана који су своју делатност пренели на источну обалу Јадрана. Располажући потпунијим изворима, ауторка књиге је могла додатно осветлити овај феномен и пружити јаснију слику о њему.

Акрибичност, прецизност и темељност обележје су стила Паоле Пинели, који се читује у тексту, критичком апарату, прилозима, регистрима и списковима извора и литературе. У складу са тим, она на почетку читаоцима даје информације о начину транскрипције имена, као и о мерним и новчаним јединицама са којима ће у књизи баратати (стр. XI). Након *Списку скраћеница* (стр. XIII) следи опсежан и садржајан *Увод* (XV–LVIII) у коме се ауторка најпре осврће на резултате досадашње историографије о економским односима Италије и Дубровника, наводећи имена најзначајнијих, махом јужнословенских историчара, а посебно истичући прерано и трагично преминулу Мирјану Поповић-Раденковић. О снази изворне утемељености ове студије довољно говоре делови *Увода* посвећени грађи. Поред незаобилазних дубровачких канцеларијских, нотарских и трговачких књига, Паола Пинели је била у могућности да користи и изворе из италијанских архива (Фиренца, Прато, Пиза), али и једну збирку рукописа са Харварда, коју је у дигиталном облику поседовао Федерико Мелис. Посебно се значајним показао корпус од око 800 писама која се тичу пословања браће Марковалди. Пјеро Пантела, као њихов дугогодишњи сарадник помиње се у великом броју тих писама која бацају нову светлост на трговину између Италије и Балкана. На крају

Увода, после ауторкине захвалнице сарадницима, дат је и опширан табеларни приказ докумената из преписке Марковалдија у којима фигурише Пантела, из периода 1424–1433. Табеле су сортиране према месту слања и пријема писма, према пошљаоцу и примаоцу и према датуму слања.

Прво поглавље централног дела књиге насловљено је *Мрежа размене у Дубровнику у првој половини XV века* и пружа општи увид у главне карактеристике дубровачке привреде у наведеном раздобљу. Као главни артикли трговинске размене наводе се сребро са Балкана, италијанске тканине од вуне средњег квалитета, те жито из Апулије. Сваком од ових извозних, односно увозних артикала посвећена је посебна целина, заснована како на изворима тако и на истраживањима бројних знаменитих економских историчара, углавном из XX века. Закључно потпоглавље говори о односу италијанских трговаца, предузетника и путника према Дубровнику и балканским земљама. Тако главни јунак ове књиге, Пјеро Пантела дубровачку тржницу дефинише као лавиринт у коме се ни искусни трговци не могу лако снаћи. У истој целини, ауторка се, дајући извод из путописа Бернарда Микелоција и Бонсињореа Бонсињорија с краја XV века, осврће и на утисак ове двојице италијанских путника кроз Србију. Наведени одломак представља занимљиво сведочанство о приликама на Балкану из визуре фирентинских трговаца и гласи: „...*пили смо само воду јер нисмо нашли [место] где можемо пити вино; а господин Бернардо је две ноћи одлазио у кревет без вечере јер није могао пити воду... И пошто нам је нестало хлеба који смо понели из Дубровника, јели смо бесквасне погаче печене на жару које користе ови људи, ако се уопште могу назвати људима, пошто мени делује пригодно звати их дивљацима без икакве вере, који не знају ни да ли су од Бога или од ђавола... Миса се не чује, пошто се не проповеда, у цркве се не иде пошто се не чују звона која би тамо призивала [људе].“ Исти путописци наводе да је Дубровник град охолих људи чије уређење подсећа на млетачко, те да током десетак дана путовања по Балкану нису наишли ни на шта вредно помена, сем бројних рудника сребра.*

У другом поглављу под именом *Дубровачка текстилна мануфактура* описује се улога италијанских предузетника у организацији ове привредне гране, као и делатност Дубровачке републике на њеном подстицању. Већина италијанских предузетника у Дубровнику била је из Венеције, али су многи долазили и из других градова на северу – из Вероне, Мантове, Пјаченце, Фиренце и Прата. Локалне власти у граду Св. Влаха увиделе су значај мануфактуре и подржале њен развој разним подстицајним мерама. Са циљем да производња и прерада локалног текстила конкурише увозу страног, текстилна „индустрија“ је била у

Прикази

успону током друге и треће деценије XV века када је запошљавала или ангажовала и до 2.000 људи у 50-ак мануфактура, након чега је започело њено постепено опадање, што је био део једног општијег тренда.

Треће поглавље носи једноставан наслов – *Пјеро Пантела*. Већ више пута поменути трговац преселио се 1415. у Дубровник, у коме је и умро 1464. године. Сахрањен је у Доминиканском манастиру, под плочом на којој се налази и његов трговачки амблем. Вешт и добро повезан, у првом периоду је деловао као пионир дубровачке текстилне производње. У његовој мануфактури на Пилама обављане су скоро све производне фазе у изради тканине, осим предења, ткања и стрижења вуне. Сачувани су бројни његови уговори из периода 1417–1428, сачињени са извођачима радова који су потицали из разних крајева Балкана. Уговори са већим бројем делатника текстилне струке закључивани су на период од шест месеци, па све до осам година. Пантела је развио добре односе са локалним властима, посебно након што је у овој привредној грани остварена до тада незабележена продуктивност. Када кроз уметност прераде вуне („*Ars lanificii*“) више није могао стећи довољно прихода, Пантела се од краја 1420-их година почео бавити и трговином и трговачким бродарством. У Дубровнику се трговало тканинама, сребром, житом и разним сировинама. Пантела се посебно бавио увозом апулског жита, које је било преко потребно за прехрану Дубровчана. О трговини са овом регијом сведочи и учешће Дубровчана на тамошњим сајмовима. Пантела је поседовао велик број бродова (скоро 10% дубровачке трговачке флоте), а одређене је узимао и у најам, ангажујући махом локалне *патроне* да заповедају посадом.

Завршни део књиге чине *Завршна разматрања (75–76)*, *Документарни апендикс (77–80)* који чини један уговор из записника Великог већа из 1416. и 1417. године који се тиче Паола, брата Пјера Пантеле, затим обимна *Библиографија са списком извора (81–93)*, индекси слика (95) и табела (97) и, најзад, обједињен и веома темељно сачињен *Регистар* имена, географских одредница и појмова (99–115).

Узевши све наведено у обзир, можемо закључити да је монографска студија Паоле Пинели вредан и важан допринос не само историји средњовековне привреде на Медитерану, већ и италијанској и балканској медијевистици уопште. Својом прецизношћу, темељношћу и изворном заснованошћу, она конкурише делима великана наше економске историографије средњег века као што су Јорџо Тадић, Вук Винавер, Душанка Динић-Кнежевић, Сима Ћирковић, Богумил Храбак, Десанка Ковачевић-Којић, Бариша Крекић и други.

Невен Исаиловић

**Đura Hardi, *Drugeti : povest o usponu i padu*
porodice pratileca anžujskih kraljeva,
Filozofski fakultet, Novi Sad 2012, 480 str.**

Са објављивањем монографије *Другети : повест о успону и паду породице пратилаца анжујских краљева* Ђуре Хардија пружила нам се ретка прилика да се упознамо са историјом једне средњовековне породице, чије је деловање везано за наше просторе. Књига је изашла 2012. године у издању Филозофског факултета у Новом Саду. Подељена је на дванаест поглавља којима претходи опширан увод. У њему нас аутор упознаје са темом, коришћеним изворима и литературом, као и са својим методолошким приступом. Главни део излагања завршава се епилогом у коме је укратко изнета судбина породице у каснијем периоду. На крају књиге налазе се резиме на енглеском, опширан списак извора и литературе, именски регистар и прилози (фотографије печата, карта Угарске из 1330. године и фотографије палатинске повеље Филипа Другета из 1324. и мандатне исправе Виљема Другета из 1331. године).

У првом поглављу, *Краљевски пратилац* (стр. 26–38), започиње повест о Филипу Другету, верном пратиоцу Карла Роберта, и три генерације чланова породице Другет. Описани су догађаји који су претходили династичкој смени у Угарској и доласку Анжујаца на власт са којима је отпочео успон породице Другет.

Друго поглавље, *Салернитански корени* (стр. 39–80), упознаје нас са најранијом историјом породице, која је била, сви су изгледи, пореклом из Француске. Прве познате вести о Другетима везане су за Јужну Италију и име Николе Другета, који се јавља на попису витезова Карла I Анжујског из 1267. године. У време када се Карло I обрачунава са старим племством и формира нови слој себи оданих службеника, Никола стиче поседе „Pascarole“ и „Maleti“. Као дворски службеник, он је на краљевом двору обављао низ дужности, међу којима ће на судбину читаве породице пресудно утицати служба „чувара деце“ напуљског престолонаследника и кнеза Салерна Карла.

У трећем поглављу названом *Нова домовина* (стр. 81–96), пре него што ћемо стећи увид у Филипово деловање током династичких сукоба, а које можемо у изворима пратити од 1312. године, аутор нас упознаје са десетак великашких породица, које су владале подељеном Угарском током прве деценије 14. века. Утицај угарских црквених великодостојника на ток борбе за престо скоро да није заостајао за утицајем олигарха. Папска

Прикази

подршка донеће прави обрт у јесен 1308. године. Тада у Угарску стиже легат папе Климента V, кардинал Гентилис де Монтефјоре, који је различитим мерама приволео великаше да, бар на речима, признају Карла Роберта за краља. Са Карловим трећим крунисањем, које се одиграло 27. августа 1310, време интеррегнума је окончано и започела је борба за учвршћење краљевске власти.

У поглављу под насловом *Војевање и награда „апулијског“ витеза* (стр. 97–146) поново се враћамо Филипу Другету, који је, из Апулије, преко Сплита и Загреба до Острогона, следио Карла Роберта делећи са њим тешка и добра времена. Са Битком код Розхановце, недалеко од Кошица, која се одиграла 1312. године, започиње борба новог угарског краља Карла против олигарха, са којом се паралелно одвијао и успон Филипа Другета. До 1323. Карло Роберт успева да у потпуности обједини територије својих претходника из династије Арпадовића. Тада премешта и своју престоницу из Темишвара у Вишеград а за палатина, другог по важности човека у држави, поставља Филипа, који тако доспева на сам врх групе од око педесет краљевских достојанственика („barones regni“ и „magnifici viri“), која је, уз владара, управљала државом полако прерастајући у посебну институцију краљевства.

Најобимније, пето поглавље, названо *Палатин Угарске* (стр. 147–216) посвећено је деловању Филипа Другета као угарског палатина. У овом поглављу аутор нас упознаје са основним полугама Филипове моћи које су чинили пространа територија сконцентрисана на североистоку Угарске, широк круг оданих људи и породица, обављање војне и судске функције, као и огромни приходи од судских глоба и царина. Учвршћивање краљевске власти и уздизање Филипа Другета пратиле су бројне реформе – војне, судске и фискалне, које су такође тема овог дела књиге. Уз то, аутор нам даје и живу слику друштва анжујске Угарске, на чијем се врху издваја петнастак најутицајнијих породица.

Тема шестог и седмог поглавља, која носе називе *Богатство без наследника* (стр. 217–222) и *Domus domini de Pasquerolo* (стр. 223–249), су две гране породице Другет – угарска на челу са Филипом, иза кога је остала кћер јединица Клара, и напуљска предвођена Жаном, Филиповим старијим братом. У периоду између 1316. и 1322. Жана налазимо у служби француске краљице Клеменције Угарске, Филипа Тарентског и краљице мајке Марије Арпадовић. Имао је три сина: Виљема (Гијома), Николу и Жана млађег, као и ћерку чије име није остало записано.

У поглављу *Наследници палатина* (стр. 250–273) аутор нам представља за тадашње прилике несвакидашње преузимање наследства

поседа, служби и хонора једног палатина, које се одиграло након смрти Филипа Другета средином 1327. године. Тада Виљем Другет наслеђује, не само Филипове личне поседе и тврђаве, већ, са изузетком палатинске службе и Пилишке жупаније, све његове жупанске и кастеланске службе са богатим хонорима. Годину дана касније палатинску дужност преузима Филиповов рођени брат Жан.

Девето поглавље названо *Златне палатинске 1330-те* (стр. 274–339) описује време у коме су угарском управљала два моћна барона. На североистоку државе Виљем је постао властодржац заокружене територијалне целине, веће од Ердељског војводства, на којој је учвршћивао и изграђивао институције палатинске централне власти, поверене му од стране Жана. Ово доба обележио је низ реформи које су биле усмерене ка повећању државних прихода. Прва од њих је била везана за рударство и њоме је Карло Анжујски укинуо монопол круне на експлоатацију руда. Са полетом рударства одвијала се и монетарна реформа, коју су спроводили краљевски коморски грофови, а која је била изражена у масовном ковању постојаног и квалитетног сребрног, а од 1325. године и златног новца – угарског флорина (форинте). Током овог периода процвата, Другети постају најмоћнија породица Угарске. Жан је заузимао прву службу Угарског краљевства, на којој га је 1334. наследио син Виљем, дотадашњи спишки и ујварски жупан, те господар простране области на североистоку земље. Истовремено Карло Роберт даје млађем Жановом сину Николи службу *педагога* краљевских синова Лајоша и Андрије.

У поглављу *Слом* (стр. 340–352) описан је крај моћи и утицаја породице Другет, до које долази након смрти Карла Роберта и Виљема Другета 1342. године. По схватањима двора Виљем иза себе није оставио наследника, те су његова добра као упражњена враћена краљу. Војвода Сечењи Тамаш и људи краљице мајке зазимају Виљемову област, стављајући под директну власт круне чак и поседе и тврђаве који су били лична Виљемова својина. Истовремено су Виљемова браћа Никола и Жан одстрањена са двора, а у њиховом поседу остале су само три тврђаве.

Поглавље под називом *Domini relicta palatine* (стр. 353–379) посвећено је судбини Марије Фолије, удовице палатина Виљема, која је након мужевљеве смрти задржала позиције код краљице Елизабете и мали део поседа Другета.

Поглавље *Повратак* (стр. 380–393) описује краткотрајан повратак Другета на политичку сцену Угарске, након Лајошевих похода на Италију. У походу предузетом 1350. учествује и Никола Другет, који постаје заповедника Салерна. Након мира склопљеног 1352. Никола се враћа у

Прикази

Угарску, где је, због свог храброг држања, 1354. постављен за краљевског јудекса курије. Међутим, он умире већ следеће године.

Потомцима некад моћне породице остало је да се помире са судбином и да се скрасе на јужним обронцима Карпата. Жан Другет остао је на положају уског жупана све до своје смрти. Међутим, упркос богатству, породица Другет која ће са поносом баштинити своју породичну традицију и грб с дроздовима, никад више неће имати политички значај као за време владавине Карла Роберта.

Са задовољством можемо истаћи да историја породице Другет, написана зналачки уз коришћење мноштва извора и релевантне литературе, представља једно од незаобилазних дела за све проучаваоце Анжујске династије и историје средње Европе.

Владета Петровић

**Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*,
Univerzitet, Sarajevo 2014, 825 str.**

Есад Куртовић, професор Филозофског факултета у Сарајеву, објавио је своју шесту књигу под називом *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*. Монографија, којој претходе два чланка из исте области истраживања,¹ представља резултат рада у оквиру пројекта *Mjesto i uloga konja u historiji srednjovjekovne Bosne*. Назглед необичне теме, ово дело се уклапа у ауторова истраживачка интересовања, која су током последњих година била усмерена ка економској и друштвеној историји.

Књига Есада Куртовића отвара у науци скрајнуту и на први поглед маргиналну тему из средњовековне историје. Међутим, како аутор показује у *Uvodu*, објашњавајући одабир предмета истраживања, коњ је био покретачка снага у многим сферама људског живота. Стога је намера била да се, изучавајући пре свега необјављену грађу Државног архива у Дубровнику, осветле подручја човековог деловања у којима је коњ имао значајну улогу. Неистраженост теме и недоступност коришћених извора утицали су на структуру дела које је пред нама.

¹ E. Kurtović, *Ad usum boni pasculatoris et boni viri (Uzgoj konja u dubrovačkom zaleđu kroz prizmu ugovora o uzgoju)*, Spomenica Ibrahima Karabegovića, Sarajevo 2013, 35–68; Isti, *Magarci u dubrovačkom zaleđu*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1 (2013) 137–159.

Монографија се може поделити на две целине. Прва целина (стр. 7–409) представља основни текст књиге. Подељена је на десет неједнаких поглавља у којима се аутор бави коњима у различитим областима људског делокруга. У првом поглављу се сликовитим примерима приказује њихово место у политичким и војним збивањима, симболички значај у дворској култури и представе коња у сачуваним сфрагистичким, хералдичким и археолошким изворима. Писано на основу извора који нису нужно пореклом из Дубровника, поглавље *Konj u Bosni u srednjem vijeku* представља проширени увод за теме које следе.

Наредна поглавља проучавају услове узгоја коња, купопродају, изглед коњске опреме, караванску трговину, пљачке коња, место коња као залога, дуга, заоставштине и мираза, затим, описане су ситуације у којима је коњ забележен као штеточина и, на крају, анализирани су примери у којима је именица коњ садржана у личном имену, надимку, презимену и називу места. Истраживања су спроведена анализом уговора склапаних приликом покретања наведених послова: *socida* (уговор о узгоју коња), купопродајних уговора, уговора о ангажовању ковача, уговора о превозу робе; затим тужби о крађи коња и коњске опреме, тестамената... Дакле, користећи претежно правне документе аутор је изучавао улогу коња из перспективе економског, друштвеног и свакодневног живота и у тим сферама његову симболичку вредност. Имајући у виду територије и контексте у вези са којима су настајали документи можемо издвојити две области које су дотакнуте спроведеним анализама: ближе залеђе Дубровачке републике, где се одвијају појединачне економске делатности и бележе ситуације из свакодневног и друштвеног живота, и шире залеђе обухваћено караванском трговином преко које се може доћи до многобројних података о привредном, друштвеном али и политичком животу. Текст је, у маниру својственом аутору, праћен исцрпним изводима из извора који понекад доминирају страницама. Тиме је читаоцима омогућено да увиде пут од извора до донетог закључка који могу, евентуално, изложити критици.

Другу целину чине прилози, односно девет табела које прате претходно описана поглавља (стр. 411–700). Табеле садрже систематизовану архивску грађу која илуструје обрађиване проблеме. Поред тога што представљају сведочанство о огромном раду уложеном у израду овог дела, стиче се утисак да књигу прати и допуњује за тему коња релевантни архив. Три прилога се односе на тему караванске трговине (*Karavani i tovari*, *Odobrenja Malog vijeća za prodaju soli* и *Kurirska služba*) чиме се, поред тога што се посредно указује на значај те економске делатности за везе између Дубровника и средњовековне босанске државе, истиче околност да је управо коњ омогућио контакте са брдовитим крајевима у залеђу.

Прикази

Треба указати на неке недостатке овог оригиналног дела. На првом месту треба приметити да аутор, осим у случају преузимања важних илустрација, не користи дела иностраних истраживача. Иако код нас мало запажена, тема коња у средњем веку није промицала истраживачима из других земаља, те би било занимљиво направити поређење са вероватно сродним улогама на различитим подручјима. Међутим, имајући у виду обим уложеног труда изостанак је разумљив, те се потреба за компаративном анализом поставља пред будућа истраживања.

Друга замерка тиче се дела који говори о коњу у хералдици (стр. 51–54). Аутор преузима представе из два илирска грбовника са фигуром коња у штиту или у челенци, након чега издваја грбове који су вероватно послужили као ликовни узор.² Иако је аутор очигледно упознат са појмом илирске хералдике, не види се да је узет у обзир проблематичан и комплексан однос тих грбова према претпостављеним средњовековним изворима.³ Такође, из непознатих разлога аутор приказује знамења породица које су историјски непотврђене.⁴ Сачувани грбови илирске хералдике упућују на закључак да је представа коња имала место у средњовековној хералдици, али колико је заиста присутна остаје непознаница док се не спроведе систематско поређење са аутентичним нумизматичким, сфрагистичким и археолошким изворима, што је аутор пропустио да нагласи.

На крају треба закључити да монографија *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* представља пионирско дело. Као и свако дело тог типа, садржи мноштво смерница за будућа истраживања, која могу постојећу слојевиту слику додатно обогатити. Захваљујући делу Есада Куртовића наизглед споредна тема улази у фокус научних истраживања и показује се суштински важном за изучавање свакодневног живота, економске, друштвене и политичке историје и симболичких представа у средњем веку.

Марија Васиљевић

² О илирској хералдици, историјским околностима њеног настанка и преглед сачуваних грбовника, међу којима су Фојнички и Саракин грбовник које аутор користи в. С. Рудић, *Властела илирског грбовника*, Београд 2006, 41–91.

³ О питању извора илирске хералдике, једног он најслојевитијих у науци о грбовима в. кратки преглед А. Палавестра, *Илирски грбовници и илирска хералдика*, Илирски грбовници и други радови, Београд 2010, 53–110, посебно стр. 101–106. О Фојничком грбовнику в. чланак приређивача новог издања: D. Lovrenović, *Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje*, Bosna Francisciana XIII/21 (2004) 172–203, посебно стр. 188, 198–202, у којима аутор истиче променљиву изворну вредност овог грбовника за средњовековну хералдику и потребу за даљим истраживањима.

⁴ О историчности породица чији су грбови представљени в. С. Рудић, *нав. дело*, 93–259.

**Недељко В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија*
– *окружје у времену страха : (1788-1862)*,
Историјски архив, Ужице 2013, 196 стр.**

Прошле године у издању Историјског архива у Ужицу објављена је монографија Недељка Радосављевића *Ужице, град и нахија – окружје у времену страха : (1788-1862)*, дело које по својој тематици, можемо слободно рећи, представља пионирски подухват у нашој историографији. Истражујући у домаћим и страним архивима и библиотекама (Архив Србије, Архив САНУ, Историјски архив у Ужицу, НБ Св. Кирил и Методиј, БИА Пловдив) аутор је приступио изворној грађи постављајући пред себе низ методолошких изазова међу којима треба истаћи одабир територијалног и хронолошког оквира. Следећи пример Жана Делимоа и Радивоја Радића, на чије се радове позива у уводу, аутор је истражио појаву страха у Ужичкој нахији, једном малом, јасно омеђеном и по много чему специфичном подручју, чије ће становништво, као и становништво у остатку Београдског пашалука, током прве половине 19. века живети са надом и неизвесношћу које су пратиле формирање нове српске државе. Управо ово немирно време донеће нову димензију осећања другог и с њом везаног страха, који представљају једну од главних тема дела које је пред нама.

Монографија је подељена на пет поглавља, којима претходи увод. Након закључка следи резиме на енглеском језику, речник страних и мање познатих речи, као и регистри личних имена и географских појмова.

У уводу аутор даје кратки приказ генезе страха од муслиманског напредовања на југоистоку Европе па све до ратова хришћанских сила против Османског царства, вођених од 1683. до 1739. године, који су довели до нових српских устанака, одмазди Османлија, и са њима везаних сеоба православних и римокатоличких хришћана.

Београдски пашалук представља шири просторни оквир у коме се креће аутор дајући приказ особене социјалне структуре градова на његовој територији. Ови релативно малобројни урбани центри, поникли најчешће у подграђима војних утврђења, представљали су у приличној мери етнички хомогене целине, у којима су већину становништва чинили Срби – муслимани и православни. Њихова верска подвојеност представљаће извор обостраног неповерења и страха, који ће обележити време о коме је реч а нарочито период који је наступио са успостављањем јаничарске страховладе.

Прикази

Као што је већ поменуто, ужи територијални оквир представља Ужичка нахија, по много чему специфична област Београдског пашалука. Аутор истиче више чинилаца који, када је у питању истраживање појаве страха, Ужице и околину чине специфичним узорком. На првом месту се налази удео хришћанског становништва у укупној популацији нахије. За разлику од целе територије Пашалука на којој су Срби хришћани представљали 90% становништва, у Ужичкој нахији они су чинили 66% а у самом граду Ужицу само 3,5%. Друга посебност Ужичке нахије био је изразито планински рељеф који је условио развој сточарства, као најзначајније гране привређивања. Осећање сигурности и страха код становништва било је у уској вези са чињеницом да је наведена територија представљала граничну нахију Београдског пашалука према Босанском пашалуку, а 1830-33. године граничну нахију Кнежевине Србије.

Аутор је при обради теме страха усмерио своја истраживања на страхове који су били најприсутнији и који су имали колективне размере, попут страхова од глади, болести, хајдучије, као и на страх од власти, прво османске, а потом националне, али отуђене. Ипак, највећи и најприсутнији страх, који су делили припадници обе групе становника, и православни и муслимани, био је страх једних од других.

У поглављу *Глад* (стр. 19–23) аутор приказује чиниоце који су утицали да се свеprisутни страх од глади поступно умањи. Народ је неродице, на овом простору, превазилазио захваљујући развијеном сточарству, што се показало пресудним у време велике глади 1819. године. Проширење аграрне делатности на воћарство и повртарство донело је побољшање квалитета исхране, а већој сигурности је допринио добро организовани систем складиштења житарица у заједничке амбаре. Стабилност државне управе након 1833. године умањила је страх од глади, али он ипак није у потпуности нестао ни у каснијим временима.

Поглавље *Страх од болести* (стр. 45–73) разматра вечити људски страх од болести и начин на који се народ овог краја лечио и спречавао ширење зараза. Тај страх је био посебно изражен у односу на младу популацију, која је често страдала од великог кашља, шарлаха, запаљења плућа, гушобоље и *назеба* (вероватно вирусне инфекције). На висок степен смртности утицале су и туберкулоза, колера и дифтерија. Истовремено са нестајањем куге на Западу, на нашем простору се гради посебан систем заштите од куге, која је и даље била присутна на Балканском полуострву. Њега је чинио низ карантина, међу којима је био и мокрогорски карантин на прометном путу од Сарајева и Херцеговине ка Ужицу.

Све до појаве првих школованих лекара, народ у Ужичкој нахији је прибегавао, у првом реду, народним лековима. Аутор посебно истиче два важна извора о овој проблематици – *Годовички зборник* и *Љекарушу*, зборнике са описом различитих болести и народним рецептима који су примењивани у њиховом лечењу. Поред *народне медицине* коришћене су и услуге муслиманских лекара, док су поједини манастири били позната места у којима су се лечиле одређене болести. Прави помак у овој области представља појава првог сталног лекара у Ужицу Григорија Рибакова (1844-1846), који се успешно суочио са епидемијом великих богиња.

Поглавље посвећено страху од хајдучије носи интересантан наслов *Шума, дете, звоно (Страх од хајдучије)* (стр. 75–100). Страх од хајдучких група, које су се, у одређеним раздобљима, готово слободно кретале, био је присутан и код варошког и код сеоског становништва, како православног тако и муслиманског. Корене хајдучије аутор не везује само за особености менталитета, већ их види и у кривици због извршеног недела, укључујући и страх од сурове казне, неправдама власти, различитим видовима освете итд. Поред атака на живот и имовину, хајдучко деловање обухватало је и отмице а посебно су биле опасне отмице деце. Хајдучија је нарочито била изражена у периоду након Другог српског устанка. Одговор кнеза Милоша на његову појаву био је одлучан. Оборкнезови Јован Митровић Демир и Јован Мићић су се сурово обрачунавали са хајдуцима а метода која је дала добре резултате била је *подјемчивање*. Та мера је подразумевала да сваки одрастао човек има свог јемца, који је гарантовао да он није хајдук ни јатак.

У поглављу *Власт – неком мајка, неком маћеха* (стр. 101–127) аутор приказује сву сложеност односа српских и османских власти у периоду од 1788. до 1862. године, као и подвојена осећања наде и страха код локалног становништва, која су пратила поступно формирање домаћег административног апарата. Док је, с једне стране, у време османске и заједничке српско-османске управе, страх био утемељен на неповерењу према представницима османских власти и њиховом специфичном односу према хришћанском становништву и проблемима са којима се оно суочавало, дотле се, од успостављања националне власти 1830. године, он везује за самовлашће појединих локалних кнезова а касније чиновника. Овај страх од неправедне власти умањен је након повратка кнеза Милоша на власт 1858. године, од када је сведен на меру страха од могућих казни због последица незаконитог деловања.

У завршном поглављу под насловом *Православни и муслимани, узајамни страх* (стр. 129–157) разматра се страх од другог, у овом случају

Прикази

узајамни страх између припадника хришћанске и муслиманске вероисповести. Аутор нам, описујући различите фазе у овом колективном осећању, дочарава слику једног времена у коме су се, на различитим нивоима, сударале две непомирљиве идеје, очувања целовитости Османског царства, на једној страни, и стварања модерне националне државе српског народа, на другој. Овај сукоб, почев од дахијског плана о уништењу православних Срба, преко устаничког освајања ужичке тврђаве 1807, њеног поновног пада у османске руке 1813. и успостављања заједничке српско-османске власти 1815. године, онемогућио је превазилажење обостраног страха, све док питање међусобног страха хришћана и муслимана не изгуби готово сваки смисао након коначног исељавања муслимана из Ужица 1862. и осталих градова 1867. године.

На крају, истакли бисмо да је Недељко Радосављевић својом најновијом монографијом *Ужице, град и нахија – окружење у времену страха : (1788-1862)* пружио једну нову и изузетну слику српског друштва с почетка 19. века, која ће сигурно постати незаобилазна литература за свакога ко се бави историјом Србије и Балкана.

Гордана Гарић Петровић

**Љубодраг П. Ристић, *Србија у британској политици 1889–1903*,
Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт,
Посебна издања, 124, Београд 2014, 544 стр.**

Монографију Љубодрага П. Ристић *Србија у британској политици 1889–1903*. објавио је ове године Балканолошки институт Српске академије наука и уметности као сто двадесет и четврту књигу посебних издања. Посветивши пажњу односима Велике Британије и Србије за владавине краља Александра Обреновића (1889–1903) и положају младе Краљевине Србије у политичким и стратешким интересима Британије, Љ. П. Ристић је увео читаоца у основну тему опширним Уводом (15–37), у коме је пратио српско-британске односе од стицања независности Кнежевине Србије до абдикације краља Милана Обреновића. Српско-британски односи приказани су у овом делу веома разуђено, а њихов садржај је структурисан у десет глава, од којих свака, осим последње, има више поглавља. Скоро све главе монографије

обележене су цитатима из дипломатских извештаја или других извора и читаоцу наговештавају не само суштину збивања која ће бити анализирана у њима, већ и додатни труд који је аутор уложио да би књигу учинио лепшом и лакшом за читање. И иначе је стил Љубодрага П. Ристића веома негован. Књига се лако чита и оставља утисак да је било лако уклопити широку лезу догађаја, утицаја, односа и анализа у текст који добро повезује најразличитије сегменте дипломатских, политичких и привредних односа Србије и Велике Британије.

Пратећи односе једне мале и слабе и друге снажне и утицајне државе, Љ. П. Ристић је показао да се став Велике Британије према Србији и њеним политичким и економским интересима формирао у сенци потискивања руског утицаја у Османском царству и настојања да се Турска одржи или, бар, контролисано распада, а да је став Србије базиран на настојању да привуче енглески капитал – у првом реду кроз зајмове, али и кроз друге пројекте, и обезбеди британску подршку за своје политичке и националне интересе. Показао је, такође, да је британска политика углавном следила аустроугарску, која је у проучавано време свој став према променама у Србији усклађивала не само са сопственим стратешким и политичким интересима, већ и с интересима Русије, с којом је закључила међдржавни споразум (1897). Детаљно анализирајући став британских дипломатских представника у Србији и став британске владе у свим важним политичким тренуцима – од државних удара, промене устава, влада и њихове унутрашње и спољнополитичке оријентације, па до убиства краља и краљице, Ристић је успевао да уочи нијансе у тим ставовима. Показао је да су и тако мале промене у подршци Србији повремено доносиле корист земљи која се налазила у тешкој економској и политичкој ситуацији, и поред тога што нису довеле до значајније промене у политици Велике Британије и обезбедиле подршку политичким аспирацијама и националним плановима Србије. Веома исцрпно анализирана је и делатност српских дипломатских представника у Лондону, међу којима посебно место и значај има Чедомил Мијатовић.

Истражујући и детаљно приказујући различите сегменте односа двеју држава, Ристић се није задржао само на дипломатским извештајима британских представника у Србији и српског представника у Лондону, већ их је допуњавао извештајима из штампе, како стране, тако и домаће, користио публицистику, памфлете и другу грађу и тако створио врло живу и убедљиву слику, која, као и стварност, изгледа компликовано и јасно у исто време, разуђено, слојевито, променљиво... Обично је започињао тему дипломатским извештајима британских представника у Србији,

Прикази

допуњавао је другим домаћим изворима и, потом, заокруживао реоговањима у Британији и перцепцијом тих догађаја у енглеској политичкој јавности, каткада и у политичкој јавности других великих сила. Читаоцима је омогућио да сазнају на који су начин дипломатски представници прикупљали податке за своје извештаје, да су им извор били – некада службено, а некада и неформално – представници политичке елите, други угледни и утицајни људи, дипломатски представници других држава, али и „непознати извори“, најчешће гласине, чак и чаршијска оговарања, посебно око Драге Машин. Читајући ову књигу сазнаће, поред осталог, да британски посланици нису често писали аналитичке извештаје, већ преносили прикупљена сазнања, да су ставови дипломатског представника понекад утицали на реоговање владе у Лондону, али и многе друге детаље, повремено и пикантерије. Због обиља детаља, лепог стила и занимљивих закључака књига Љубодрага П. Ристића чита се лако и с великим задовољством.

Бојана Миљковић Катић

**Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*,
Филозофски факултет, Београд 2013, 601 стр.**

Након монографије под називом *Уређење ослобођених области Србије 1912–1914 : правни оквир* и расправе *Колонизациона политика Краљевине Србије у ослобођеним областима 1913–1914. године*, Милош Јагодић је своја истраживања на ову тему заокружио синтезом *Нови крајеви Србије (1912–1915)*. Она је плод ауторовог вишегодишњег проучавања политичких, демографских, друштвених, економских и културних прилика на просторима Старе Србије и Македоније у другој половини XIX и у првим деценијама XX века. Дело је утолико вредније када се узме у обзир да се уређењем нових крајева Србије у наведеном периоду српска историографија није бавила. Написана превасходно на основу необјављене архивске грађе српске провенијенције, Јагодићева монографија представља свеобухватну унутрашњу историју нових области у фази њихове интеграције у Краљевину Србију. Највећи део коришћене грађе припада фондовима Архива Србије, насталим из делатности свих министарстава и посебним фондовима Штаба врховне

команде – Полицијско одељење 1912–1913. и Суда за ограничавање државних шума. Дело такође обилује значајним подацима нађеним током истраживања у Војном архиву. Према сопственим речима, аутор је у књизи желео да испита, прикаже и анализира шта су и са којим циљем власти Краљевине Србије планирале да ураде и шта су за три године заиста урадиле на плану уређења ослобођених области.

Поред увода и закључка, књига садржи осамнаест поглавља. У првом поглављу представљена је у најнужнијој мери ратна и дипломатска историја Србије, као оквир ван кога се не могу разумети појаве и процеси третирани у осталим целинама. Изнети су најосновнији подаци о билатералним уговорима између држава на основу којих је склопљен Балкански савез и о учешћу истог у рату с Турском 1912. године. Аутор је изнео најбитније детаље у вези са спором око расподеле територија који је после окончања Првог балканског рата избио између савезница. После Другог балканског рата, завршеног поразом Бугарске, Букурешким уговором о миру и билатералним уговорима о разграничењу успостављене су нове границе у складу са начелом равнотеже између балканских земаља. На територији нових крајева није било знатнијих војних дејстава од почетка Првог светског рата до јесени 1915, када су аустро-угарска, немачка и бугарска војска окупирале целу земљу.

Потреба за једнообразним правним уређењем рада цивилних власти које су успостављане паралелно с напредовањем српске војске осетила се одмах након Битољске битке (13–19. новембра 1912). Било је неопходно да се уведу правни институти и донесу уредбе и прописи, важећи на прилично великој територији која се налазила под контролом српске војске после победе на вардарском војишту. Основни циљ правних аката као и рада цивилних власти до присаједињења нових области Краљевини Србији (7. септембра 1913) се састојао у обезбеђивању личне и имовинске сигурности грађана, реда и једнакости свих пред законом, без обзира на верску и националну припадност. Српска влада је сматрала да у новим крајевима не може и не треба одмах да буде заведен уставни поредак какав је важио у старим границама Краљевине. Својим решењима она је постепено уводила у живот поједине законе, делове Устава и доносила посебне уредбе.

Трајна административна подела на округе и срезове је у новим областима установљена почетком 1914. године. Србија је припајањем ових крајева постала вишеверска и вишенационална држава. Према попису обављеном 1913. године, ту је живело скоро 51% популације Краљевине Србије а становништво је било верски, етнички и национално

Прикази

хетерогено. Поред православних Срба, нове области су биле насељене муслиманима српског етничког порекла и матерњег језика који су се изјашњавали као Турци, албанизованим Србима, Албанцима, Бугарима и Турцима. Приликом организовања и формирања управних власти на ослобођеним територијама, краљ, војвода Путник и министар унутрашњих дела Стојан Протић су инсистирали да изабрани чиновници буду поштене и савесне особе. Као и на територији старих области Краљевине, у новим крајевима су одмах по успостављању српске власти формиране општине као основне јединице управне и судске власти. Установа општине на којој је у Србији почивала државна администрација представљала је потпуну новину за становништво нових области.

После усвајања Уредбе о уређењу ослобођених предела 1912. године, установљени су Велики суд у Скопљу са апелационом и касационом влашћу и окружни судови на читавој територији нових крајева. Окружни судови су 1913. и 1914. функционисали прилично ефикасно, о чему сведочи податак да је Велики суд, надлежан за сва кривична дела, током те две године разматрао сразмерно мали број грађанских и кривичних предмета. Велику потешкоћу у функционисању судске власти представљала је чињеница да су службена акта настала до почетка Балканских ратова била написана на турском и да део становништва није знао српски језик.

Војска и Изазови безбедности су два веома важна и тесно повезана поглавља. Аутор најпре објашњава како је у новим крајевима уочи Другог балканског рата вршен упис добровољаца. Поред бивших четника хришћана, у добровољце су примани Турци и Албанци са одслуженим војним роком у османској армији, при чему су им признати ранији чинови. Сазнајемо да је по избијању Првог светског рата, од пет дивизијских области образованих у овим крајевима само једна (Ибарска) ушла у састав оперативне војске под Врховном командом. Остатак војске на територији Трупа нове области је ушао у састав оперативне војске тек почетком октобра 1915. године, услед почетка непријатељске офанзиве. Започета у јануару исте године, регрутација муслимана обвезника првог позива наишла је упркос отпору на добар одзив. Србија се у новим крајевима суочавала с неколико безбедносних изазова. Разоружање становништва 1912. и 1913. године је представљало основни предуслов за осигурање позадине српске војске и очување реда и безбедности на ослобођеној територији. Највећим делом је протекло без отпора и инцидената, али и без очекиваних резултата јер је становништво добро сакрило наоружање. Уско везана са разоружавањем становништва била је појава одметника,

најчешће Албанаца. Били су то појединци који нису хтели да се предају и положе оружје после уласка српске војске у нове области. Одметништво је представљало неку врсту традиције у овим областима јер је било учестало још у турско доба. озбиљно угрожавање јавне безбедности у новим крајевима су изазивали упади одреда из Албаније и комитских чета из Бугарске. На питање безбедности српско-албанске границе умногоме су утицали прилично конфузни унутрашњи односи у Албанији након њеног стварања крајем новембра 1912. године. Албански главари, пореклом из нових крајева Србије, природно заинтересовани за улазак њихових крајева у састав новоформиране албанске државе, су били спремни да на томе активно раде, па су због тога представљали стварну опасност за безбедност југозападне српске границе. Након избијања Првог светског рата, Аустро-Угарска је подстицала упаде Албанаца у циљу изазивања устанка албанског становништва у Србији и дестабилизације позадине оперативне војске. Што се тиче бугарских комитских чета, њихов задатак је био да у најширем смислу саботирају рад српских државних власти и да код становништва јужних округа Србије, које је сматрано бугарским, очува веру да их отаџбина није заборавила. Незадовољна исходом Другог балканског рата, Бугарска је изазивањем нереда желела да пред великим силама и европском јавношћу одржава тзв. македонско питање отвореним. Коначни циљ ове делатности је требало да буде ревизија Букурешког мира, односно проширење Бугарске.

Миграциони процес у новим крајевима Србије се одвијао у два правца. Исељавало се углавном муслиманско становништво док су усељенике представљали српски грађани из старих и нових области. Аутор сугерише да се колонизација нових крајева одвијала плански. Ретка насељеност и релативно велика територија су омогућавали Србији да спроведе колонизацију већих размера, а рад на том пољу је започет у пролеће 1914. године усвајањем одговарајућих правних прописа.

Као кључни проблем нових крајева Јагодић види аграрно питање. Требало је наћи начин да сељаци који нису поседовали своју земљу (чифчије), већ су обрађивали земљу крупнијих поседника (ага или бегова), постану власници парцела на којима су радили. Аграрно питање је имало свој друштвени, економски, верски и национални аспект. Власници земље су били већином муслимани док су чифчије били хришћани који су се до 1912. сматрали Бугарима. Србија је могла да очекује да ће придобити ове последње ако успешно реши аграрно питање. Приликом сукоба ага и чифчија власти су поступале крајње помирљиво, упућујући и једне и друге на решавање спорова редовним судским путем.

Прикази

Јавно обзнањени став српске владе је био да се аграрно питање реши у корист чифчија на тај начин што би они уз помоћ државе откупили земљу коју су обрађивали.

Саобраћај у новим крајевима се одвијао каравански, на коњима и магарцима, и воловским двоколицама и колима. Скромну саобраћајну мрежу је требало проширити изградњом нових путева. Они од стратешког значаја су изграђени народним кулуком и радом инжињеријских јединица српске војске за време Балканских ратова, а Главни генералштаб је 1914. године саставио план и програм изградње потребне путне мреже.

Привреда нових крајева је била веома заостала. Највећи део становништва се бавио пољопривредом, али је због слабе насељености и прилика у Турској проценат обрађене земље био мали. Највећа вредност нових крајева је лежала у неискоришћеним земљишним ресурсима. Пошто су решење аграрног питања и побољшање саобраћајне инфраструктуре били од пресудне важности за унапређење пољопривреде уопште, Србија на том плану није могла много да учини у кратком међуратном периоду 1913–1914. Слична ситуација је била и са сточарством. Занати у новим крајевима нису превазилазили локални значај, а индустрије готово да није ни било. На то су утицали слаба насељеност, лоша инфраструктура, печалбарство и врло ниска увозна царина на вредност робе. Сасвим другачија ситуација је била у банкарском сектору. У варошима нових крајева је 1913. и у првој половини 1914. године било основано девет нових банака. Србија је преузела филијале и експозитуре бивше турске државне Зират банке, значајне због ангажовања у пољопривреди, и уместо њих формирала 1915. године Српску земљорадничку банку. Трговина је у новим крајевима била више увозна него извозна. Она се највећим делом обављала преко Солуна и уз посредовање тамошњих трговаца. Ради успостављања веза између трговаца из нових и старих области, држава је организовала посете Београду трговачких делегација из градова нових крајева.

Због непознаница у вези с тачном површином, квалитетом и власничком структуром земљопоседа, у новим крајевима није могао бити примењен српски закон о порезу. Стога је посебном уредбом уведено опорезивање репартицијом, према броју становника и процени имућности.

Повећана потражња током Балканских ратова, поремећај у железничком саобраћају, трговачке спекулације, српске царине и посредни порези су довели до пораста цена у новим крајевима. Док су поскупљења највише погађала чиновнике и варошко становништво које се није бавило пољопривредом дотле су сељаци-произвођачи пољопривредних производа од тога имали највише користи.

Србија је на територији нових крајева затекла врло разгранату мрежу основних школа од којих су најбројније биле турске, бугарске и српске док су грчке, румунске и остале основне школе биле знатно мање заступљене. Националне основне и средње школе су имале пре свега национално-пропагандни па тек онда просветни карактер. Куриозитет представља податак да је од 74 средње школе било највише бугарских а да је оних српских било свега шест. По завршетку Балканских ратова, румунске и католичке основне школе су задржале своју аутономију, док су све остале биле проглашене српским државним основним школама. Бугарски и турски учитељи су по жељи били укључени у просветни систем Краљевине. Тежиште у настави је стављано превасходно на учење српског језика, математике, географије и историје. Упркос ратним околностима и другим животним проблемима, држава није занемаривала рад на културном и научном пољу. Најважнија новина у културном животу нових крајева је било оснивање Народног позоришта у Скопљу.

У новим областима Србије је живело верски разнолико становништво. Уређење положаја православне цркве је представљало не само најважније верско већ и веома значајно државно и национално питање. До Балканских ратова паралелно су постојале епархије Васељенске патријаршије, чији су епископи били Срби и Грци, и бугарске Егзархије. Бугарска егзархија је у лето 1913. године укинута а свештеници те цркве су примљени под окриље српске цркве. Најважнији посао, канонско присаједињење епархија Васељенске патријаршије српској цркви, је због избијања Првог светског рата окончан тек 1919–1920. године. Решавање статуса муслиманске верске заједнице је било пре свега значајно због њене бројности и жеље српских власти да спроведу постепену интеграцију муслимана. Иако је број католика у новим крајевима био занемарљив у односу на православне и муслимане, положај Католичке цркве је због заштите коју је уживала од стране Аустро-Угарске, са политичке тачке гледишта био врло осетљив за Србију.

По мишљењу Николе Пашића за потпуну интеграцију нових крајева у државни и друштвени организам Краљевине Србије је било потребно двадесет до тридесет мирних година. Стицајем историјских прилика она је трајала свега три године. Први светски рат је овај тек започети процес прекинуо у зачетку, окренувши га својим исходом у сасвим другачијем правцу. Од 1918. Краљевина Србија више није постојала, тако да су области ослобођене у Балканским ратовима заправо интегрисане у нову државу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

Прикази

Монографија Милоша Јагодића обилује статистичким подацима исказаним у табелама, садржи значајки одабране фотографије и најпотребније мапе. Она третира све аспекте историје нових крајева у периоду 1912–1915, од њиховог правног положаја, преко структуре становништва, органа државне и локалне управе, питања безбедности, саобраћаја, привреде до просвете и културе. Књига представља значајан допринос историјској науци јер својим највећим делом доноси потпуно нова сазнања.

Урош Татић

**Зборник радова, *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*,
уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд 2013, 467 стр.**

У сарадњи Историјског института из Београда и Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије, 2013. године објављен је међународни тематски зборник радова под називом *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*. Зборник је произашао са међународног научног скупа који је у организацији истих институција одржан у Београду 24. и 25. октобра 2012. године у част обележавања стогодишњице балканских ратова.

За дугу историју Балканског полуострва балкански ратови, нарочито Први, представљали су прекретницу у историјском, политичком и цивилизацијском смислу. Заједнички циљ – борба против истог непријатеља и заокружење националног развитка политички младих држава Балкана, по први пут су ујединили Србију, Бугарску, Грчку и Црну Гору у један савез. За кратко време постојања, Балкански савез је успео да сломи војну моћ и политичку доминацију Османског царства на Балкану. Балкански ратови су имали далеко већи значај јер су утицали на однос снага на читавом европском континенту. У предвечерје Првог балканског рата, са изузетком Румуније, ниједна балканска држава није била део Тројног савеза ни Тројног споразума, два блока великих сила. Политички несврстан Балкан је деценијама уназад служио великим силама као полигон за њихова политичка, економска и геостратешка надметања. У надметању су предњачиле две најзаинтересованије државе, Русија и

Аустроугарска које нису стајале по страни ни за време балканских ратова настојећи да њихов исход окрену у своју корист. Стога је данас, сто година после, сасвим оправдано, чак и неопходно, изучавати наслеђе балканских ратова у склопу међународних односа и светске политике.

Сто година касније балкански ратови су и даље важна и неисцрпљена тема у домаћој и страниј историографији. Зборник *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења* покушао је, према нашој оцени и успео, да одговори на нека питања још увек недовољно научно расветљена користећи нов методолошки приступ и нова тумачења. У зборнику је нашло место 25 радова, домаћих и иностраних аутора. Аутори чланака су универзитетски професори и истраживачи из цивилних и војних научно-истраживачких организација.

Разврставајући радове, уредници зборника су несумњиво имали на уму вишедимензионалност балканских ратова који нису вођени само на бојном пољу, већ и у домену политике, економије, публицистике и културне традиције. У складу са тим радови су разврстани у неколико тематско-хронолошких целина. Прва целина названа је *Савезници* и обухватала је пет радова који су посвећени стварању Балканског савеза и припремама балканских савезника за рат. Друга хронолошко-тематска целина насловљена је *Србија и балкански ратови* и састоји се од шест радова. Кроз ову целину сагледана је позиција Србије из угла унутрашњег развоја, војне доктрине, улога четничких одреда и организација војног санитета. Трећи одељак зборника посвећен је улози великих сила, па је тако и целина насловљена *Балкански ратови и велике силе*. Овај одељак је обухватио осам радова, који су са разних аспеката осветлили удео великих сила и њихових интереса у ратовима 1912. и 1913. године. Претпоследња целина међународно-тематског зборника носи назив *Крај савезништва* и обухватила је два рада који су са различитих позиција приказали како је дошло до распада Балканског савеза и како је изгледао међусавезнички сукоб из угла две најзначајније сукобљене стране – Србије и Бугарске. И, најзад последња, пета целина у зборнику посвећена је значају који су балкански ратови оставили у традицији и култури. Овој проблематици посвећена су четири рада.

Зборник обилује мноштвом значајних радова који по методолошком приступу, тематици и обиљу нових чињеница које су донели заслужују да буду поменути. На првом месту поменули бисмо рад немачког колеге Харалда Потемпе *German armed forces and the Balkans – Lessons from Southeast Europe* који је донео врло значајне податке о рефлексiji балканских ратова на немачку државу, друштво и војску.

Прикази

Харалд Потепма је, следећи архивску грађу, релевантну литературу и савремену војну штампу, врло јасно и прегледно изложио које је то „лекције” тада најмоћнија континентална сила могла да научи од малих, балканских армија. Осим поменутог, издвојили бисмо рад колеге Александра Растовића насловљен *Британска штампа о успесима српске војске у Првом балканском рату*. Колега Растовић нам је указао на улогу коју је Велика Британија као једна од шест сила европског концепта имала током Првог балканског рата, из угла британске јавности. Аутор нам је омогућио да кроз писање најеминентнијих острвских листова испратимо однос британске јавности према успесима које је српска војска постигла у Првом балканском рату, али и да сагледамо промену британске политике, традиционално туркофилски оријентисане, у корист Србије и њених савезника.

Издвојили бисмо и рад колегинице Биљане Вучетић који је насловљен *Американци о Србији у балканским ратовима* која је пратила одјек ратова у Сједињеним Америчким Државама, такође кроз призму јавности. Иако САД нису имали директног интереса у балканским пословима, колегиница Вучетић нас је уверила да је, попут европске, и америчка штампа са великом пажњом пратила дешавања на „европском Оријенту“. Кроз анализу најчитанијег дневног листа *The New York Times* и часописа као што је *The Outlook* колегиница Вучетић нам је дала увид у различите ставове америчке јавности о балканским ратовима, и према Балкану уопште.

Као посебно историографски вредан издвојили бисмо и рад колеге Милана Гулића *Одјек балканских ратова у Далмацији* који се посветио изучавању одјека балканских ратова на простору аустроугарске круновине Далмације. Посматрајући балканске ратове из угла непосредних учесника, или из позиција европских империја заборављамо какав су утицај ови ратови, са националним призвуком, имали на Србе, Хрвате и друге словенске народе у Аустроугарској. Користећи прегршт савремених листова који су излазили у Дубровнику, Сплиту, Задру и Шибенику, као и архивска документа аутор је приказао какав су утицај догађаји из 1912. и 1913. године имали на живот далматинских Срба и Хрвата, са посебним освртом на изразе симпатије које су изражавали прикупљањем помоћи, слањем добровољаца, испраћањем бродова дуж далматинске обале итд. Балкански ратови су посматрани као „наговештај њиховог скорог ослобођења” и управо је ова оклоност пробудила неспокој Аустроугарске царевине, које је за све време трајања ратова покушавала да угуши пробуђена национална осећања, као и словенску и јужнословенску симпатију код Срба и Хрвата на простору Далмације.

Радови које смо издвојили само су један показатељ квалитета зборника *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, који ће без сумње у будућности бити незаобилазна литература за све истраживаче балканских ратова, али подједнако интересантно штиво за читаоце изван научне заједнице.

Биљана Стојић

**Мира Радојевић, Љубодраг Димић,
Србија у Великом рату 1914-1918. Кратка историја,
Београд 2014, 300 стр.**

У јубиларној години обележавања почетка Првог светског рата, пред српском читалачком публиком се појавила синтеза о Србији, српском народу и страдању српског становништва, војске и цивила, у периоду Првог светског рата. Аутори су професори Филозофског факултета Универзитета у Београду, ванредни професор Мира Радојевић и редовни професор Љубодраг Димић, дописни члан САНУ.

Први светски рат није непознаница за српску историографију. О њему су значајна дела иза себе оставили Владимир Ђоровић, Владимир Дедијер, Андреј Митровић, Драгољуб Живојиновић, Михаило Војводић, Саво Скоко, Петар Опачић, Ђорђе Станковић, а од млађе генерације српских историчара ту су Чедомир Антић, Биљана Вучетић, Данило Шаренац. Ово дело је настало као противтежа ревизионистичке историографије која без икаквих научних скрупула покушава да опере савест наследница великих сила и ослободи их одговорности за вођење политике која је и довела до ратних сукоба и разарања.

Књига је написана на три стотине страна, састоји се од предговора, шест поглавља и закључка. Прво поглавље обухвата период од Берлинског конгреса 1878. године, када Србија постаје међународно призната држава, све до догађаја који су претходили Сарајевском атентату. Најупечатљивији је део у коме аутори детаљно наводе разлоге који су владу Србије, као и целокупно српско друштво, наводили на избегавање ратних сукоба после окончања Балканских ратова. После Другог балканског рата Србија је била у незавидној ситуацији, територијално проширена, али са неинтегрисаном једном четвртином своје територије.

Прикази

Болнице су биле препуне рањених и колеричних српских војника, наоружање је било слабо, тако да је цела српска војска имала једва сто хиљада пушака, па се престолонаследник Александар Карађорђевић прибојавао да би то могло да буде мамац за српске непријатеље. Треба узети у обзир и окружење у којем се налазила Србија, а које није било пријатељско, с обзиром на то да је постојао проблем успостављања границе са Бугарском. Финансије су биле у потпуном краху, као последица задуживања на које је Србија била приморана после Берлинског конгреса, ратова против Османског царства и Бугарске, економске блокаде, Царинског рата. Овакво више него жалосно стање српских финансија само је потврђивало немогућност за било каквом намером о предузимању војних активности за које нису постојале ни материјалне могућности. Посебно отежавајућа околност је представљао сукоб између војске тј. официра-завереника и цивилне власти оличене у радикалској влади на челу са председником владе Николом Пашићем. Колико је тај сукоб почео да нагриза све поре друштва, најбољи је показатељ одлука краља Петра I Карађорђевића да 24. јуна 1914. године преда краљевску власт сину Александру, демонстрирајући отворено неслагање са друштвено-политичким приликама у земљи. Од другог до шестог поглавља читаоцу су представљени догађаји који обухватају Сарајевски атентат, Јулску кризу, прве савезничке победе у рату, однос према заробљеном непријатељу који није био осветнички, доношење ратних планова који су били далеко изнад снаге тадашње Србије, ратни порази, прелазак преко Албаније, Солунски фронт, окупирану Србију, Солунски процес, пробој Солунског фронта. У закључку је обрађен део о југословенском уједињењу и стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, без доношења суда и накнадне памети о потреби стварања заједничке државе, већ са неострашћеном стручном анализом догађаја који су се одиграли. Треба напоменути да се уважени историчари нису у свом делу свели само на фактографско набрајање датума и података, већ да су кроз цитирање учесника догађаја допринели бољем разумевању и схватању ондашњег човека и људи уопште, са свим њиховим стрепњама, страховима и осталим стварима које доноси вихор рата.

Ово дело је изврстан пример како је могуће на квалитетан начин обухватити и приказати велику тему држећи се строго методолошких принципа, али и трудећи се да тема буде занимљива широкој читалачкој публици истовремено. То је јако битно зато што тематика Првог светског рата није везана само за историјску науку, већ је она распрострањена у широком контексту, од културног до политичког. Данас смо сведоци да се

поставља питање о одговорности Србије за избијање сукоба, о умањивању одговорности земаља које су биле коловође у трци за наоружањем, распиривању тензија и подстрекивању на рат и све оно што рат носи. Није проблем у проширивању и допуњавању сазнања о догађајима у прошлости, већ у тендециозном и пропагандистичком присупу којим се данашњи ревизионисти служе, који нису стали у службу сазнања и историјске науке, већ политичког мотива данашњице. Можемо поставити питање да ли је могуће успешно се носити са ревизионистичком историографијом која приказује прошлост кроз призму данашњих односа светских сила и друштвених токова и стремљења, посебно зато што је потпомогнута улагањем значајних финансијских средстава и објављивањем на десетина књига? Ова синтеза је показатељ и смерница у ком правцу треба да размишљају и на који начин да делују људи од струке. У њој је обухваћен резултат српске историографије везане за Велики рат, што је битно колико и тренутак када је објављена. Када се пишу и објављују овакве књиге са важном темом у осетљивом политичком тренутку, пресудно је да буду у служби науке, а не пропаганде, што су аутори овог дела показали.

Милан Кутлешић

**Миле Бјелајац, 1914-2014: Зашто ревизија,
Медија центар „Одбрана“, Београд 2014, 248 стр.**

Др Миле Бјелајац политиколог и историчар, научни саветник у Институту за новију историју Србије током своје каријере објавио је десетак монографија које су се бавиле темама из војне и дипломатске историје Краљевине Југославије. Дело *1914-2014: Зашто ревизија* представља систематизацију истраживања које је аутор започео објављивањем фељтона у дневном листу *Политика* током децембра 2013-е године. У њему је аутор имао за циљ да широј и стручној јавности презентује преглед интерпретација о узроцима и поводима Првог светског рата које су настале у хронолошком оквиру 1914-2014, као и да расветли који се не-научни мотиви налазе у позадини покушаја појединих историчара да радикално преобликују улогу Србије у овом светском сукобу.

Да би увео читаоце у ову компликовану тему аутор је прва три поглавља посветио питањима да ли је Србија желела рат 1914. године и

Прикази

у којој мери је српска влада контролисала организације попут Црне руке, Младе Босне и Југословенског омладинског покрета. Будући да ова питања до данас нису у потпуности разјашњена у модерној српској историографији и да као таква служе као један од главних основа за смеле конструкције ревизионистичких историчара, аутор је веома детаљно, коришћењем архивске грађе и мемоарске литературе, успео да уклони сваку сумњу у постојање експанзионистичких завереничких планова владе Краљевине Србије. Поред тога, аутор је, разматрајући ова питања скренуо пажњу, на предратни Фридјунгов процес који је по својим основним одликама (репресија, произвољно тумачење чињеница и фалсификовање званичних докумената) у неку руку представљао схему којом ће се руководити будући историчари-ревизионисти.

У наредна три поглавља аутор је изнео прве случајеве покушаја ревизије који су се појавили у европској историографији у међуратном периоду, као и донекле неадекватну реакцију дипломатског врха нове југословенске државе према овако тенденциозним појавама из иностранства. Нарочито велику пажњу аутор је посветио случају др Милоша Богићевића, српског дипломате који је прешао у службу Немачке и својим публицистичким радом постао један од кључних адута међуратне ревизионистичке пропаганде. Богићевић је 1915. пребегао у Немачку где је и умро 1938. године. У том периоду он је, по налогу аустријског и немачког Министарства спољних послова, објавио неколико књига и памфлета у којима је уз помоћ тенденциозног тумачења чињеница и фабриковања лажних докумената покушавао да целокупну одговорност за избијање Првог светског рата припише Краљевини Србији и личним амбицијама краља Александра и председника владе Николе Пашића. Лажна документа које је фабриковао Богићевић послужиле су као упориште многим историчарима-ревизионистима попут Фридриха Виртла, иако аутор наглашава да је Богићевић био раскринкан као фалсификатор и немачки плаћеник од стране тадашњег југословенског дипломатског врха. Да би парирала аустро-немачкој ратној пропаганди влада Краљевине Србије је још током трајања ратног сукоба објавила две збирке дипломатских докумената, а 1928. године отпочео је рад Министарства иностраних послова на објављивању *Плаве књиге о ратној одговорности* која је требало да представља одговор на ревизионистичке тенденције у историографији у међуратном периоду. Процес издавања српске Плаве књиге пратиле су многобројне тешкоће (будући да су аустроугарске и бугарске окупационе власти отуђиле и развукле велики број докумената из српских архива) чију је круну представљала саботажа

дистрибуције овог дела у енглеском преводу од стране пронемачки оријентисане владе Милана Стојадиновића.

У седмом и осмом поглављу аутор је изложио у којим условима и из којих мотива је започео процес ревизије у Аустро-Угарској и Немачкој, каквим су се средствима служили историчари-ревизионисти, какав је био међународни одјек њиховог рада и чиме је тај рад на крају резултирао. Аутор је испратио генезу немачког ревизионистичког мита о невиности и *одбрамбеном рату* Централних сила, који је допуњен митом о *непобеђеној војсци* и *ударцу ножем у леђа* резултирао успоном националсоцијализма и избијањем Другог светског рата. У стварању ових митова немачки и аустријски историчари-ревизионисти нису се либили да уништавају, краду и фалсификују архивска документа, прекрајају мемоарска дела и користе се услугама плаћеника и политичких авантуриста попут већ поменутог др Милоша Богичевића. Поред тога званичне немачке институције су у међуратном периоду путем давања финансијске подршке и прилике за личну промоцију пласирале ревизионистичке ставове међу историчарима на универзитетима САД и Велике Британије.

Последња четири поглавља аутор је посветио прегледу ревизионистичких тенденција у историографији у периоду после Другог светског рата, а нарочиту пажњу обратио је на утицај дневно-политичких дешавања на просторима бивше СФРЈ током деведесетих година прошлог века на став модерне западне историографије према улози Краљевине Србије у избијању Првог светског рата. Ова поглавља имају посебну вредност за ширу читалачку публику, јер се због мале временске дистанце која нас дели од политичких догађаја на простору бивше СФРЈ могу јасније запазити кључни политички мотиви који стоје у позадини рада историчара-ревизиониста. Поред полемике о тенденциозној слици Краљевине Србије као *ратног хушкача* тј. експанзионистичке силе, коју покреће *малигни српски национализам* која се јавља у делима модерних историчара попут Ричарда Еванса и Маргарет Мекмилан, аутор скреће пажњу и на специфично тумачење избијања Првог светског рата у делу Кристофера Кларка које иде у правцу релативизације одговорности Централних сила, заступајући тезу да су сви учесници овог сукоба подједнако криви за његово избијање.

Књига др Бјелајца *1914-2014: Зашто ревизија* даје читаоцима пун увид у стручну, идеолошку и политичку позадину интерпретација узрока, повода и кривице за избијање Првог светског рата. Представљајући методе и ваннаучне мотиве рада ревизионистичких историчара аутор није пропустио да запази да њихов рад заправо и није ревизија, која

Прикази

представља легитиман поступак, под условом да се базира на новим истраживачким открићима, већ представља реинтерпретацију ненаучних конструкција изнетих у радовима аустријских и немачких пропагандиста из прве половине двадесетог века.

Василије Драгосављевић

**Дарко Танасковић, *Белези времена. Појаве, догађаји, људи*,
„Православна реч“, Нови Сад 2014, 241 стр.**

Елементарна обавештеност о савременим догађајима који, посредно или непосредно, обликују стварност у којој живимо, одувек је представљала природну тежњу свесног и савесног појединца, жељног да разуме и критички оцени појаве које га окружују. Захваљујући магловитим медијским представама, савременим технологијама у области комуникација и информисања, и све бржем животу који их неминовно прати, информације из света науке, културе, политике, друштва и живота уопште, нижу се у нашој свести, и задржавају најчешће тек тренутак, остављајући бројна питања без јасног одговора. Уколико, пак, нађемо времена да време зауставимо, вратимо уназад, и изнова поставимо питање, одговор каткад можемо пронаћи у мислима и перу оних српских интелектуалаца који се не либе да своја размишљања поделе са „обичним светом“. У издању „Православне речи“ из Новог Сада, 2014. године, појавила се пред читаоцима једна таква „књига одговора“, аутора Дарка Танасковића, нашег водећег оријенталног филолога, познаваоца исламског света, цивилизације и културе, редовног професора Универзитета и искусног дипломате. Књига претставља збирку чланака, есеја и мини студија обједињених под насловом „Белези времена“, у којима аутор, како нам и сам наслов каже, бележи једно време – актуелне политичке, друштвене, економске и културне појаве, људе и догађаје. Не либећи се „спуштања са академских висина“, чијем врху свакако припада, међу штампане и друге медије, како би са широм, а не само стручном јавношћу поделио своје мисли, аутор све описане догађаје посматра као процесе дугог трајања, због чега свака обрађена тема одолева времену, постајући тиме све актуелнија.

У књизи *Белези времена*, у виду ауторских чланака, налазе се тридесетчетири анализе савремених догађаја из света спољне и

унутрашње политике, науке, друштва и културе. У маниру искусног дипломате и универзитетског професора с једне стране, али и обичног посматрача, „човека из народа“ с друге, анализирајући прошлост, аутор даје стручно виђење на који начин овакви догађаји утичу на нашу садашњост и будућност. Текстови су приложени хронолошким редоследом, онако како су у штампи објављивани, док се тематски могу разврстати у неколико целина. Један тематски блок чине спољнополитичке теме, чије централно место свакако заузима студија *Оштрица меке моћи* (125–130). У овој студији, аутор је оштрицом пера, на свега неколико страна, успео да разјасни читаоцу овај сложени и све актуелнији феномен савремене међународне политике, указујући на то да, као што „језик горе може посећи него мач“, тако и „мека моћ“ може јаче посећи од оне „тврде“. Надовезујући се на овај, у књизи следи и читав низ спољнополитичких огледа о практичној употреби „меке“ али и „тврде моћи“ међународне политике у студијама *Буди се Исток и Запад* (57–59), *Мали рат за Мали, велики за Африку* (60–66), *Парадигма Египат* (117–124), *Пасија по Менингу, реквијем за истину* (138–145), *Генерала нема ко да чита* (146–150), *Игре без моралних граница* (202–205). Као увод у следећу тематску целину посвећену неоосманизму, теми којом се професор Танасковић последњих година интензивно бави, и на коју је први указао, може послужити текст *Неподношљива светлост Свете Софије* (109–116). Говорећи о обновитељима културних и духовних споменика „заједничке прошлости“ аутор је одмерио „меку моћ“ Турске на Балкану, указујући на бројне проблеме и последице које оваква политика може имати пре свега на унутрашње прилике у Србији и региону, а потом и у свим осталим неоосманистичким интересним подручјима. Централно место у оквиру ове теме заузима текст *Неоосманизам и безбедност на Балкану* (95–102) у коме налазимо дефиницију неоосманизма као старе-нове појаве са историјском укорењеношћу, док се у осталим текстовима, попут *Турска у спољној политици* (88–94), *Знамо ли меру турске моћи* (131–137), *У плићаку стратегијске дубине* (174–180) и *Наша анадолска браћа „по Балкану“* (195–201), читалац упознаје са практичном применом политике неоосманизма, пре свега у Србији и њеном непосредном окружењу.

Један тематски блок књиге посвећен је критичким портретима верских поглавара оних цркава и верских заједница чији је утицај присутан на Балкану. Као врстан познавалац прилика и некадашњи амбасадор СРЈ при Светој столици, аутор је портретисао прилике у Ватикану кроз текстове *Папа Фрања и фундаменталисти* (188–194) и

Прикази

Конкордат раздора и слутњи (35–45). С друге стране, појединим муслиманским верским поглаварима у Србији и региону позабавио се у текстовима *Сви реисови џихади* (22–34), *Ислам – то сам ја* (181–187) и *Панбошњачко приватно предузеће „Му-Му“* (51–53). Посебну пажњу у књизи привлаче и текстови *Пси у Пећи* (46–50), *О тачном и истинитом* (71–76), *Забавни парк Јасеновац* (103–108), *Македонија на коленима* (17–21) у којима нас аутор води кроз читав низ историјских победа и пораза, заблуда и страдања, описујући српску националну голготу на размеђу векова. Походећи регион у коме се вековима преплићу византијско, словенско и османско наслеђе са различитим културним, верским и националним идентитетима, закључује да су „наше и ракија и боза“ (159–166), те да је „свако бекство од себе штетно, пре свега зато што је немогуће“. На крају, у посебном делу књиге насловљеном *Тражим човека!*, професор Дарко Танасковић је исказао поштовање својим пријатељима и савременицима, трајним белезима његовог времена и сећања, кроз текстове *Град од Сарајева до Неумара. Трићански запис о Моми Капору* (209–214), *Римско вече с Момом* (215–223), *Драгош Калајић – човек са својствима* (224–230), *Богослов за „векове векова“* (231–233) и *Олујна нежност или песник у политици* (234–237).

Иако, на први поглед, скуп разнородних тема, мисли и описа људи и догађаја, *Белези времена* ће се, након последњих прочитаних страница, неминовно приказати читаоцу као заокружена целина. Писана јасним и разумљивим језиком, уз обиље података, сећања и подсећања али и промишљених и убедљивих закључака, књига објашњава све оно недовољно објашњено, недоречено, скривено између редова. Због тога, сваки појединачан текст у књизи професора Танасковића, представља белег времена у коме живимо, догађаја које живимо и људи са којима живимо.

Јована Шалјић

**Споменица др Данице Милић,
уредник Бојана Миљковић Катић, Историјски институт,
Зборник радова, књига 27, Београд 2013, 345 стр.**

Некадашње колеге и сарадници Данице Милић (Бела Црква, 22. 11. 1924 – Београд, 11. 11. 2011) уобличио су својим прилозима *Споменицу др Данице Милић*. На овај начин уприличена је публикација у знак сећања

на колегиницу и пријатеља, научног саветника и вишегодишњег директора Историјског института у Београду (1973–1987), сарадника на домаћим и интернационалним пројектима и аутора бројних научних прилога из области економске и друштвене историје Србије 19. и раног 20. века. Радови у *Споменици* груписани су у три целине – *Сећања и трагови*, *Прилози* и *Библиографија*. Будући да су у њеној изради учествовали искључиво савременици Данице Милић, број прилога је невелик, а тематика разноврсна.

У *Сећањима и траговима* реч су добили они који су о Даници Милић говорили из сопственог сећања – Славенко Терзић (*Реч на комеморацији у Историјском институту*, 26. децембра 2011. године, 9–14), Владимир Стојанчевић (*Из сећања на пок. Даницу Милић дугогодишњег директора Историјског института САНУ*, 15–20), Душан Синдик (*Даница Милић и истраживање Боке Которске*, 21–24), Светлана И. Данченко (*Воспоминания о Данице Милич (в связи с международным научным сотрудничеством 70–80-х годов XX в.)*, 25–40) и Смиљана Ђуровић (*На трагу Данице Милић (Прилог историји историографије)*, 41–54). Они су, поред најважнијих момената из научне биографије, описали и низ личних успомена на време када су сарађивали са Даницом Милић. Светлана Данченко осврнула се на успехе међународног пројекта на коме су током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века учествовали руски и српски историчари. Смиљана Ђуровић подсетила је на место које Даница Милић има у економској историографији не само Србије, већ и региона, имајући у виду да је била председник Југословенске комисије за економску историју Савеза друштава историчара Југославије, члан Савјета часописа за економску историју „Acta historico-oeconomica Iugoslaviae“ током осамдесетих година 20. века, те учесник на светским конгресима економских историчара, попут оних у Лењинграду и Берну. С обзиром на дисконтинуитет до кога је дошло у економској историографији крајем 20. века, истакнута је њена улога као економског историчара у Србији у периоду између пионирских подухвата Андре Николића и Николе Вуча из прве половине прошлог века, и потом, тек 2009. године основаног Друштва за привредну историју (Београд).

У *Прилозима* је сабрано тринаест ауторских радова. Већина се у целини или барем делимично односи на теме из привредне историје Србије и региона, те дотиче нека од питања из историје трговачког пословања, нумизматике, банкарства, рударства и фискалне политике, али и политичке и војне историје. Њихови аутори припадају генерацији истраживача који су с Даницом Милић обликовали рад Историјског

Прикази

института или свој научни рад започињали у време када је Даница Милић била његов директор. У питању су радови Марице Маловић Ђукић (*Которска породица Абра-Abrahae (Абрамов-Аврамов) у средњем веку (14. век), 129–146*), Гордане Томовић (*Надгробни натпис Воухне из Коњуха, 147–166*), Олге Зиројевић (*Качкавал, 167–170*), Љиљане Алексић-Пејковић (*Уједињење Италије и национални програм Кнежевине Србије (дилема: Подунавско-балканске конфедерације. Аустро-словенско царство. Јужна Слатија), 171–194*), Бојане Миљковић Катих (*Модификовање традиције рударских патрона у Србији XIX и XX века, 195–204*), Петра В. Крестића (*О раду Српског привредног друштва Привредник међу Србима из Угарске, 219–232*), Љубинке Трговчевић (*Хале и Јена – два важна центра српских студената у 19. веку, 233–260*) и Душана Т. Батаковића (*Војска у политици Србије 1903–1908. године, 261–294*). Позиву уредника *Споменице* одазвали су се и некадашњи сарадници, данас истакнути научници у другим државама, Ненад Фејић (*L'espace Mediterranéen a la fin du moyen age, connut-il des exemples de pratiques caracteristiques de la mondialisation du XXI siecle?, 57–74*), Раде Петровић (*Dubrovačka republika, 75–116*), Игњациј Воје (*Погледи Грегора Чремошника на монетарну политику српског краља Стефана Драгутина (Из коресподенције с Матијом Мурко), 117–128*), Ђорђе Микић (*Појава и рад банкарства у Босанској крајини у аустроугарском раздобљу, 205–218*) и Драго Роксандић (*Zatvaranje kruga, Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941.), 295–314*).

Библиографија Др Данице Милић (317–345) последња је целина у *Споменици*. Њени састављачи, Аница Лолић и Славица Мереник, обухватиле су поред 221 библиографске јединице објављених радова и 10 необјављених. Објављени радови настајали су током педесет година дуге научне каријере Данице Милић, између 1949. и 2009. године. Тематски, њен научни опус посвећен је готово свим аспектима економске историје Србије у периоду између Првог српског устанка и краја Првог светског рата – рударству, банкарству, трговини, речном саобраћају, аграрној политици, али и темама локалних привредних историја, међународних привредних односа, привредне политике домаћих власти и окупационог режима током Првог светског рата. Већина радова представља пионирски резултат, а многи од њих објављени су и у страним публикацијама на немачком, француском, енглеском, италијанском, грчком или бугарском језику. У неке од њених најзначајнијих радова, са становишта научног доприноса, убрајају се монографије *Трговина Србије 1815–1839* (Београд:Нолит, 1959) и *Страни капитал у рударству Србије* (Београд:

Историјски институт, 1970), бројни радови о страном капиталу у Србији, међу којима и на више језика превођени *Немачки капитал у Србији до 1918* (Историјски часопис 12–13, 1961–1962), потом, историје локалних привреда Београда, Шапца, Азбуковице, Јадра, Рађевине, Бора, Тимочке крајине, Ниша (поглавља у монографијама и тематским зборницима: *Бор и околина*, 1973; *Историја Београда 2*, Београд: Нолит 1974; *Шабац у прошлости 3*, Шабац 1980; *Историја општине Кладово*, Кладово 1982; *Тимочка крајина у 19. веку*, Београд – Књажевац 1983; *Азбуковица: земља, људи и живот*, Љубовија 1985; *Јадар у прошлости*, Лозница 1985; *Рађевина у прошлости*, књ. 1, Београд – Крупањ 1986), као и радови о привреди Србије под окупационим аустроугарским режимом и непосредно после њега 1915–1918. године (у зборницима радова са научних скупова *Србија 1916*, *Србија 1917*, *Србија и стварање југословенске државе 1918*, *Србија на крају Првог светског рата*, који су, тим редом, у организацији Историјског института САНУ одржани у Београду 1987, 1988, 1989. и 1990. године).

Јелена Илић Мандић